

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Bc. Denisa Dvořáková

AUTORITA A KONFORMISMUS; SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE NACISMU

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jan Kosek, Ph.D.

Katedra: Politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): srpen 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8.8.2014

Bc. Denisa Dvořáková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala JUDr. Janu Koskovi, Ph.D. za rady, ochotu a vstřícnost při vedení mé diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat svým rodičům, ostatním členům rodiny a blízkým za trpělivost a podporu, kterou mi poskytovali v průběhu celého studia.

Obsah

Úvod.....	3
1. Totalitarismus.....	5
1.1 Pojem a koncept totalitarismu.....	5
1.2 Koncept totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové.....	6
1.2.1 Masy.....	7
1.2.2 Teror.....	8
1.2.3 Ideologie.....	9
1.2.4 Propaganda.....	10
1.2.5 Koncentrační tábory.....	11
1.3 Některé limity konceptu totalitarismu Hannah Arendtové.....	11
2. Ideologie nacismu.....	15
2.1 Pojem ideologie.....	15
2.2 Pojem nacismus.....	16
2.3 Ideologie nacismu.....	19
3. Autorita a konformismus jako sociálně psychologické jevy.....	26
3.1 Konformismus.....	26
3.1.1 Některé výzkumy z oblasti studia konformity.....	29
3.1.2 Moderní individualismus jako aspekt konformity.....	34
3.2 Autorita.....	37
3.2.1 Poslušnost vůči autoritě.....	39
3.2.2 Autoritářská osobnost.....	41
3.3 Vybrané projevy autority a konformismu v nacistickém Německu.....	44
3.3.1 Podpora nacismu.....	44
3.3.2 Dopady uplatňování nacistické ideologie.....	46
3.3.3 Demonstrace racionalizace jednání.....	48

3.3.4 Hitlerův monopol autority	49
3.3.5 Autorita byrokracie, Adolf Eichmann	53
4. Právo a jeho role v nacistickém Německu	57
4.1 Radbruchova formule.....	61
Závěr	65
Použitá literatura	67
Abstrakt.....	73
Abstract	73
Klíčová slova	74
Keywords	74

Úvod

Období nacismu je spolu s veškerým zlem a utrpením, jež je s ním spojeno, integrální a zásadní součástí dějin naší civilizace. Bez ohledu na často vyzdvihovanou bezprecedentnost a absurdnost celého tohoto období jde zkrátka o nezpochybnitelnou realitu. Realitu, která do dnešní doby nepřestává být předmětem zájmu teoretiků z různých vědních oborů, jež se ve snaze vyrovnat se s tímto obdobím pokouší zodpovědět řadu stále palčivých otázek. Realitu, která přinesla některá poznání o lidech samých, a se kterou by se měl proto vyrovnat i člověk sám za sebe.

Tak jako každé historické období, je i nacismus spojený s řadou politických, ekonomických, společenských a v neposlední řadě sociálně psychologických faktorů, jejichž vzájemné působení se podílelo na jeho vzniku a dalším trvání. Za vysoce aktuální považuji zejména otázky, jimiž se v souvislosti s nacismem zabývá sociální psychologie, neboť jde o otázky mající podstatný význam pro každého z nás. Souvisí to zejména s naší všeobecně sdílenou tendencí rozdělovat nacistický svět na pachatele a oběti a z pochopitelných důvodů se identifikovat s rolí oběti. Identifikace s obětí nám umožňuje distancovat se od zločinců, na které nahlížíme prizmatem černobílé perspektivy a považujeme je za někoho diametrálně odlišného od nás. Ale není nakonec ta hranice mezi rolí oběti a rolí pachatele tenčí než se na první pohled zdá?

Cílem mé práce je analyzovat nacismus za pomoci vybraných teoretických konceptů, které předkládá sociální psychologie. Na půdě sociální psychologie totiž mimo jiné i z podnětu nacismu proběhlo a nadále probíhá značné množství experimentů zkoumajících lidské chování v určitých situacích. Poznatky z nich vzešlé přesvědčivě vysvětlují řadu jevů, které se v období nacismu vyskytovaly, a jejichž pochopení nám umožní porozumět i vlastnímu chování. Chováme se vždy v souladu s naším přesvědčením? Jaké faktory ovlivňují naše chování? Můžeme si být jisti, že nikdy nestaneme na straně pachatelů?

První kapitola této práce se bude zabývat konceptem totalitarismu. Po stručném představení tohoto pojmu se zaměřím na koncept totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové, přičemž na konci se krátce zmíním i o některých limitech jejího pojetí.

V další kapitole bude pojednáno o ideologii nacismu, kdy po obecném vymezení předmětných pojmů uvedu cíl a základní charakteristiku této ideologie.

Obsahem třetí kapitoly bude výklad o autoritě a konformismu z pohledu sociální psychologie. Představím zde základní definice, teoretické koncepty a zmíním se o některých klíčových experimentech. V další části této kapitoly se budu věnovat konkrétním vybraným projevům autority a konformismu v nacistickém Německu.

Na závěr této práce jsem zařadila kapitolu věnující se právu a jeho roli v nacistickém Německu, ve které se zmíním mimo jiné o specifických pramenech práva a jejich výkladu. Kapitolu ukončím pojednáním o Radbruchově formuli a její kritice.

1. Totalitarismus

1.1 Pojem a koncept totalitarismu

Pojem totalitarismus se objevuje v souvislosti s kritikou fašistického systému a poprvé ho použil v podobě přídavného jména „totalitní“ italský publicista a liberální politik Giovanni Amendola, když v novinovém článku v roce 1923 označil fašismus za totalitní systém. Za původce substantiva „totalitarismus“ je označován socialista a rovněž kritik fašistického režimu Lelio Basso. Nicméně ačkoli s pojmem totalitarismus přichází zprvu opozice, později tak označuje fašistický režim i sám Mussolini. Již ve 30. letech 20. století představoval totalitarismus společný jmenovatel pro fašistický, bolševický a nacistický režim. Postupem času se pojem totalitarismus stal součástí diskurzu různých vědních oborů i mediální sféry. O zakotvení klasického teoretického konceptu totalitarismu se prosadili zejména Carl Joachim Friedrich spolu se Zbigniewem K. Brzezinským a Hannah Arendtová, kteří zformulovali základní atributy totalitárního systému. Carl Joachim Friedrich a Zbigniew K. Brzezinski vymezili jako základní definiční znaky totalitárního systému existenci oficiální ideologie, masové politické strany, absolutního monopolu kontroly všech rozhodujících bojových prostředků a masových komunikačních prostředků, systému teroristické policejní kontroly a centrálně řízeného hospodářství.¹ Zvláště kritérium teroru se později stává diskutovanou otázkou a v souvislosti s definováním totalitarismu se profiluje interpretační směr, jehož autoři nepřiznávají teroru funkci primárního charakteristického znaku, ale chápou ho jako odvozený sekundární prvek uplatňující se ve fázi prosazování a konsolidace nadvlády. To je pak rozhodující pro možnost označit za totalitární systém i poststalinský režim či režimy „reálného socialismu“ ve státech východního bloku, neboť v těchto režimech teror podle klasických koncepcí již nepředstavuje definiční znak.² Do povědomí široké veřejnosti se dostal koncept totalitarismu především díky literárnímu zpracování tohoto fenoménu pocházejícího z pera George Orwella či Arthura Koestlera.

V průběhu 20. století se koncept totalitarismu značně vyvíjel. V závislosti na daném čase, místě, ale i osobních zkušenostech toho kterého autora se rozvíjely přístupy

---

¹ VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny*. 2009, XVI., č. 4, s. 630-631; CHOLÍNSKÝ, Jan. Rozhovor Jana Cholínského s Ivo T. Budilem: Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas Imperii*. 2012, roč. 21, č. 2, s. 236. ISSN 1804-1612.

² VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny*. 2009, XVI., č. 4, s. 637-638. ISSN 1210-7050.

definování i samotné chápání pojmu totalitarismus. Vlivem existence různých klasifikačních schémat se proměňoval i názor na to, které nedemokratické politické systémy označit za totalitní³, nebo zda totalitarismus existoval již v dávné minulosti či jde výhradně o problém moderní společnosti. Do dnešního dne vlastně neexistuje všeobecně uznávaná definice a nezdá se objevují i názory, že koncept totalitarismu je politicky nekorektní, přežitý či dokonce zcela nereálný. Přesto si dovoluji zde jednu definici uvést. Ivo T. Budil definuje totalitarismus jako „*souhrn expresivního pragmatického machiavellismu a voluntarismu totalitních vůdců, těžících ze zhroucení tradičního morálně religiózního kontextu politické aktivity, plně využívajících moderních kontrolních technologií a propagandistických procedur a prosazujících brutálním terorem totální transformaci politického, sociálního a ekonomického řádu, a politické imaginace nabývající často sekulárně milénaristického étosu a zasahující široké vrstvy, které alespoň v počátečním údobí do konsolidace a formalizace totalitní politické moci akceptují či podporují totalitní vládu ve jménu dosažení nacionalistických, nostalgicky proti-moderních nebo sociálně revitalizačních cílů.*“⁴ Snad můžeme pochybovat o nostalgicky proti-moderních cílech, nicméně uvedená definice je podle mého názoru úspěšným pokusem o co nejúplnější obecné vymezení fenoménu totalitarismus a vystihuje skutečnost, že totalitarismus není pouze politickým pojmem, ale v podstatě jde o interdisciplinární pojem, jehož definice by měla zahrnovat i hledisko sociologické, filozofické a další.

1.2 Koncept totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové

Hannah Arendtová vymezuje totalitarismus jako fenomén moderní doby a s ohledem na skutečnost, že teror je v jejím pojetí podstatným rysem totalitarismu, omezuje ho výlučně na nacistický a stalinistický režim. Ve svém konceptu totalitarismu předkládá Arendtová obraz moderní společnosti, jež se potýká s krizí modernity vzniklou v důsledku rozpadu třídní společnosti 19. století. Předpokladem vzniku

---

³ I přes rozdílné přístupy k definování pojmu totalitarismus můžeme říci, že panuje poměrně široká shoda na tom, že pokud vůbec považovat italský fašismus za totalitní, rozhodně ho nelze klást na stejnou úroveň jako nacistický a stalinský režim. Zejména pak s ohledem na to, že italský fašismus se nevyznačuje srovnatelným terorem, ani absolutním podřízením společenských institucí jednotné státní linii, nenajdeme zde takové vizionářské cíle jako u Hitlera a Stalina a ani centrálně řízené hospodářství. in CHOLÍNSKÝ, Jan. Rozhovor Jana Cholínského s Ivo T. Budilem: Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas Imperii*. 2012, roč. 21, č. 2, s. 22-23

⁴ CHOLÍNSKÝ, Jan. Rozhovor Jana Cholínského s Ivo T. Budilem: Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas Imperii*. 2012, roč. 21, č. 2, s. 29.

totalitárních systémů je pak podle Arendtové proces vyvolaný právě rozkladem dosavadních společenských struktur, kdy následná vykořeněnost a dezorientace masové společnosti vyústí v pocit postradatelnosti a zbytečnosti jedince.

Arendtová výslovnou definici totalitarismu nepředkládá, ale upozorňuje, že jeho podstata je natolik svébytná, že je nezbytné odlišit ho od ostatních forem politického útlaku. Podstatou totalitarismu je dle autorky vyvíjení zcela nových politických institucí, ničení všech společenských, právních a politických tradic dané země, přeměna tříd v masy, nahrazení systému stran masovým hnutím, přesunutí centra moci z armády na policii a v neposlední řadě zavedení zahraniční politiky zcela otevřeně zaměřené na ovládnutí světa.

1.2.1 Masy

Za jeden ze základních atributů totalitarismu a zároveň za nezbytný předpoklad samotné existence totalitních režimů označuje Arendtová masy. Podpora a důvěra mas doprovází totalitní režimy po celou dobu jejich trvání. Orientování se na masy mělo svůj psychologický i praktický důvod. Masy potenciálně přítomné ve všech zemích byly tvořeny lidmi do té doby politicky neangažovanými, neutrálními, kteří nebyli spojeni žádným společným zájmem či uvědoměním, a o které neměly ostatní strany zájem. Tento fakt výrazně zvyšoval úspěch propagandistických metod a umožňoval totalitním hnutím existovat svébytně mimo rámec stranického systému. Díky tomu se totalitní hnutí ani nemusela vypořádávat s opoziční argumentací a o své příznivce nijak zvlášť bojovat. Tím, že si totalitní hnutí získala takovou masovou podporu, ušetrila tvrdou ránu demokratickým parlamentním systémům. Zjištění, že většina lidí je politicky neutrálních a nespřízněných s žádnou stranou a že v pozadí majority nestojí aktivní většina, ale pasivní lhostejné masy, vedla nevyhnutelně k závěru, že parlamentní většina zdaleka nevystihuje skutečnost. Tím praktickým důvodem byla potřeba velké početnosti mas, neboť jen díky početným postradatelným masám bylo možné nastolit totalitní vládu spojenou s velkými populačními ztrátami.⁵

Vznik neorganizované masy všeobecně nespokojených a zoufalých jedinců byl způsoben dle Arendtové rozpadem třídního uspořádání a s tím související společenskou atmosférou. Zánik třídního uspořádání zapříčinil atomizaci společnosti a extrémní

---

⁵ ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 430-437. ISBN 80-86005-13-5.

individualizaci a dal vzniknout psychologii masového člověka, pro nějž je typické popření hodnoty jednotlivce, pocit postradatelnosti, ztráta zájmu o vlastní blaho a opovrhování zdravým rozumem. Masy tvořené těmito osamocenými jedinci pak snadno nacházejí útočiště v nacionalismu. V tomto pojetí tedy masy podle slov Arendtové nakonec nevznikly dle původních očekávání v důsledku rostoucí rovnosti životních podmínek a rozšiřování všeobecného vzdělání, ale konkrétně v Německu vznikla takto atomizovaná společnost samotným vlivem historických okolností. Masy tak nejsou tvořeny v závislosti na sociálním postavení nižší společenskou vrstvou, ale zahrnují všechny vrstvy společnosti včetně vrstvy vysoce vzdělaných lidí⁶. Intelektuálové jakožto individualističtí jedinci byli masovými hnutími přitahováni velmi silně. Totalitní hnutí jsou pak masovými organizacemi atomizovaných a izolovaných jedinců, na které je jako na členy těchto hnutí kladen zásadní požadavek spočívající v absolutní loajálnosti. A této bezvýhradné loajálnosti je masový člověk schopen právě díky tomu, že je izolovanou bytostí oproštěnou od všech společenských pout.⁷

1.2.2 Teror

Jak již bylo výše uvedeno, dalším podstatným znakem totalitarismu, tak jak ho chápe Arendtová, je teror. Teror jako podstata totalitního ovládnutí zaujímá v totalitních režimech místo pozitivních zákonů. Jeho prostřednictvím se nejen realizuje zákon dějinného nebo přírodního pohybu, ale navíc se tento dějinný či přírodní pohyb urychluje, když „*teror na místě provádí rozsudky smrti, které údajně vynesla příroda nad životaneschopnými rasami či jednotlivci, aniž by čekal na pomalejší a méně efektivní procesy přírody či historie samé*“⁸. Postavení teroru se v rámci totalitního režimu účelově vyvíjí, neboť zatímco ve fázi ustavení totalitního režimu je nezbytné prezentovat teror jako nástroj k uplatňování určité ideologie, tak v poslední fázi vývoje totalitního režimu, kdy je ideologie dostatečně zakotvena, se teror stává formou vlády. O totálním teroru pak podle Arendtové můžeme mluvit až ve chvíli, kdy je nezávislý na každé opozici, kdy vládne svrchovaně a nic mu nestojí v cestě, tedy ve chvíli, kdy

---

⁶ To konstatoval už José Ortega y Gasset, když říkal, že masami nesmíme chápat pouze a především „dělnické masy“, neboť masa je „člověk průměrný“. Podle něj lze masu definovat také jako psychologický jev, neboť jde o přístup jedince k životu spočívající v tom být jako ti druzí. viz ORTEGA Y GASSET, José. *Vzpouřa davů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 38-39. ISBN 8020600728.

⁷ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 442-452. ISBN 80-86005-13-5.

⁸ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 629. ISBN 80-86005-13-5.

skončilo vyhlazování skutečných nepřátel a začal hon na „objektivní nepřátele“, kterými se v hitlerovském Německu na základě nacistické ideologie stali Židé. K tomu, aby se mohl teror uplatnit v plné míře, je tedy nejprve nutné zbavit se protivníků a znemožnit jakýkoli další odpor. Skutečná hrůznost teroru tkví tedy právě v tom, že vládne nad zcela podmaněnou populací. Totalitní vláda pak používá teror nejen k omezení či zrušení svobod, ale především ke zničení nezbytného předpokladu vši svobody, kterým je holá možnost pohybu v rámci prostoru mezi lidmi. Jako jisté specifikum teroru v rukou totalitních vlád uvádí Arendtová skutečnost, že totalitní teror nepanuje v zájmu libovůle či v zájmu despotické moci jednoho muže, ale v zájmu celého druhu, celku.⁹

1.2.3 Ideologie

Kromě teroru získává v totalitním režimu svou specifickou podobu i ideologie, neboť dle Arendtové až nacistický a stalinistický režim objevil její významné politické možnosti. V této souvislosti dále konstatuje, že ve všech ideologiích jsou vlastně obsaženy určité prvky totalitarismu, ale až totalitní hnutí tyto prvky plně rozvíjí, když pravá povaha všech ideologií se projevila teprve v tom, jakou roli hraje ideologie v aparátu totalitní nadvlády. Až v rukou Hitlera a Stalina se ideologie stává zbraní, kterou mohl každý jedinec sám sebe přinutit vnitřně držet krok s pohybem teroru. Vzhledem k faktu, že v totalitních režimech se mohl zabíjející stát snadno druhý den zabíjeným, je ideologií „*příprava každého z podrobených totalitnímu řádu pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti.*“ Postupem, jakým totalitní vůdci vyvozovali důsledky ze svých ideologií, usilovali o maximální logickou konzistentnost a tato striktní logičnost se stala vodítkem pro veškeré jednání. Pokud si tedy jedinec připustil existenci podřadné rasy neschopné života, pak logicky vyvozeným důsledkem byla nutnost pozabíjet její příslušníky.¹⁰

Tím, že si ideologie činí nárok na to podat totální výklad, dávají tak „*příslib objasnění všech historických událostí, totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti.*“¹¹ Takovou schopnost totálního výkladu však může mít ideologie jen tehdy, když se ideologické myšlení stává

⁹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 55-56, 476, 572-595, 627-629. ISBN 80-86005-13-5.

¹⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 632-636. ISBN 80-86005-13-5.

¹¹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 634. ISBN 80-86005-13-5.

nezávislým na veškeré zkušenosti a odpoutává se tak od smysly vnímané reality. Totalitní režimy usilují o to vytvořit si ideálního poddaného, kterým ovšem není „přesvědčený nacista nebo přesvědčený komunista, ale lid, pro nějž už neexistuje rozdíl mezi skutečností a fikcí a rozdíl mezi pravdivým a nepravdivým.“¹²

1.2.4 Propaganda

Dalším neméně významným znakem, respektive nástrojem, který našel v totalitních režimech důležité uplatnění, je propaganda. Propaganda je v totalitním režimu jednak nástrojem sloužícím ve fázi před uchopením moci k získání mas a jednak nástrojem ve styku s netotalitním světem. Skutečnost, že propaganda je účinným nástrojem k získávání mas, je podle Arendtové demonstrací jedné z nejdůležitějších charakteristik moderních mas, kterou je jejich nedůvěra ve smysly vnímatelnou realitu, v realitu vlastní zkušenosti, protože ta je pro ně příliš nesrozumitelná a vzhledem k hojnému výskytu nahodilých událostí těžko předvídatelná. V této souvislosti se Arendtová opět vrací ke své stěžejní tezi o atomizaci společnosti a vykořeněnosti jejích členů, neboť ta touha mas uniknout před pro ně nesrozumitelnou a nepředvídatelnou realitou je podle ní výsledkem právě těchto jevů. Svět, po kterém masy touží, je naopak konzistentní, srozumitelný a předvídatelný, a právě takový výklad světa jim předkládá propaganda. Nelze ovšem přehlédnout fakt, že konzistentní a předvídatelný svět odporuje pravidlům zdravého rozumu, takže propaganda může takový výklad světa poskytnout masám jen za předpokladu, že se jí podaří tato pravidla obejít a to se jí, jak Arendtová dodává, podaří tam, kde zdravý rozum ztratil svou platnost.¹³

Vykořeněnost a nadbytečnost, se kterou se potýkají moderní masy, jsou pomocnou rukou pro proces, který směřuje k totalitnímu ovládnutí. Totalitní ovládnutí je pak uskutečněno ve chvíli, kdy jsou všichni lidé učiněni stejně nadbytečnými, což je stav, kterého bylo dle Arendtové plně dosaženo pouze v koncentračních táborech. S onou vykořeněností a nadbytečností je pak těsně spjata izolovanost v oblasti politické a osamocení v oblasti společenských vztahů. A pro totalitní ovládnutí je nezbytná jak

---

¹² ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 639. ISBN 80-86005-13-5.

¹³ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 473-486. ISBN 80-86005-13-5.

izolace, která je výsledkem likvidace sféry veřejného života, tak i osamocenosť, která vzniká ničením soukromého života.¹⁴

1.2.5 Koncentrační tábory

Nepostradatelným prvkom totalitního režimu jsou podle Arendtové koncentrační tábory, které považuje za nejvlastnější centrální instituci totalitní organizační moci a zároveň nejvýznamnější instituci pro uchování moci režimu. Právě v koncentračních táborech totiž podle ní dochází k završení vnitřního procesu, kterým prochází masový člověk v totalitním režimu. První fází tohoto procesu je zabití právní osoby člověka, ke kterému dochází postavením určité skupiny lidí mimo ochranu zákona a existencí koncentračních táborů stojících mimo normální trestní systém, do kterých jsou vězni vybíráni mimo normální a předvídatelný justiční postup. Další fází je zavraždění morální osoby člověka, kdy je lidská bytost zbavena možnosti rozhodnout se pro jakékoli vlastní řešení a je tak pohlcena pocitý marnosti a beznaděje. Poslední fází je pak destrukce individualit člověka, která znamená likvidaci veškeré spontaneity a síly k vlastnímu aktivnímu konání. Výsledkem jsou pouhé loutky s lidskými tvářemi neschopné ničeho většího než jen spolehlivého reagování na dané podněty.¹⁵ A takové loutky je podle Arendtové možné vytvořit výhradně jen v koncentračních táborech, což je důvod, proč jim připisuje tak významnou a nezastupitelnou úlohu v rámci totalitního režimu.

1.3 Některé limity konceptu totalitarismu Hannah Arendtové

Ačkoli předmětem této práce není analýza konceptu totalitarismu Hannah Arendtové, tak ještě než přistoupíme k dalšímu výkladu, považuji za vhodné se na tomto místě již jen v souvislosti s nacistickým režimem stručně zmínit o některých limitech tohoto konceptu, neboť jeho pojetí ponechává bez povšimnutí některé další jevy, které jsou pro pochopení procesů odehrávajících se v totalitním režimu neméně významné.

Na základě předchozího textu lze shrnout, že Arendtová jako svou stěžejní tezi popisuje masového člověka jakožto plod moderní masové společnosti, který se nejprve

---

¹⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1.vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 617. ISBN 80-86005-13-5.

¹⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 604-614. ISBN 80-86005-13-5.

v důsledku rozpadu dosavadních společenských struktur potýká s pocitem vykořeněnosti a zbytečnosti, pak v totalitním režimu, respektive v koncentračním táboře postupně přichází o svou právní a morální osobu a následně i svou individualitu, aby se nakonec zbaven své lidskosti nechal jako loutka odvést na smrt. Nutno ale připomenout, že valná část obětí nacistického režimu z různých důvodů tímto poslušným procesem neprošla.

Timothy Snyder dochází k závěru, že výše popsany proces bychom mohli sledovat v podstatě pouze v německých zajateckých táborech pro sovětské vojáky, neboť to bylo v tomto smyslu místo, kde docházelo ke shromažďování lidských bytostí se záměrem je zlikvidovat. Do těchto táborů byly cíleně soustředěny desítky tisíc lidských bytostí, které tu postupně v nelidských podmínkách přicházely o svou lidskost a nevyhnutelně umíraly. Současně ale dodává, že koncept Arendtové na německé zajatecké tábory vlastně nelze aplikovat, neboť sovětské váleční zajatci zde neumírali v důsledku odlidštění uvnitř jedné moderní masové společnosti, tak jak osud obětí vykládá Arendtová, ale v důsledku interakce dvou společností, nacistického a sovětského režimu.¹⁶ V tomto ohledu tedy koncept Arendtové možná dostatečně nereflektuje význam této interakce, protože v uvedeném případě, byla pro oběti zřejmě osudovější skutečnost, že se ocitly v zajetí, ve střetu dvou systémů. Roli tohoto vzájemného působení dvou systémů, bychom rozhodně neměli opomíjet, protože „*Němci a Sověti se nejednou vzájemně podněcovali k eskalacím násilí, které si vyžádaly víc obětí než politika každého státu zvlášť*“¹⁷.

Bezpochyby dalším místem, kde docházelo k hromadnému zabíjení, a které by tak na první pohled přicházelo v úvahu jako příklad pro uplatnění teze Arendtové, byly vyhlazovací tábory. Jenže ve vyhlazovacích táborech se neuplatňoval princip koncentrace, tak jak s ním pracuje Arendtová, jejich smyslem nebylo shromažďování lidí jako takové, zřizování „*společnosti umírajících, jako jediné formy společnosti, v níž lze člověka ovládnout*“¹⁸, ale okamžité zabití. Ani Osvětim jako koncentrační a vyhlazovací tábor zároveň nemůže posloužit jako typický příklad postupného

---

¹⁶ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 365-366. ISBN 978-80-7432-254-9.

¹⁷ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 375. ISBN 978-80-7432-254-9.

¹⁸ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikymen, 1996, s. 615. ISBN 80-86005-13-5.

odlidšťování vrcholícího smrtí, neboť jen menší část obětí byla do plynové komory nahnána z pracovního tábora. Většina osvětimských obětí šla na smrt do plynu hned po příjezdu a v táboře nestrávila významnější dobu.¹⁹

Odpovědí na otázku, proč se miliony lidských bytostí nechaly bez odporu odvádět do plynových komor, je podle Arendtové destrukce individuality.²⁰ S ohledem na význam, který připisuje koncentračním táborům v souvislosti s jejich úlohou místa, které umožňuje destrukci individualit a potažmo smrt, je pak třeba upozornit na následující. Předně je třeba poznamenat, že aniž bychom zlehčovali počty obětí zemřelých v koncentračních táborech, tak koncentrační tábory jako takové nebyly dle Snydera zřizovány primárně za účelem hromadného zabíjení, neboť byly častěji jeho alternativou než předehrou k němu. Bez ohledu na jejich diskutabilní efektivitu z hlediska pracovních výkonů odváděných vězni, nebyla jejich smyslem transformace lidských bytostí v loutky jdoucí bez odporu na smrt, ale podle Snydera zde zadržení byli shromažďováni zejména za účelem využití jejich fyzické síly k práci. Koncentrační tábory tak zřejmě nelze označit za nejstřežnější vraždící nástroj, což dokládá i fakt, že valná většina obětí nacistického režimu koncentrační tábor nikdy nespátřila. Koncentrační tábory bezpochyby byly nepostradatelnou součástí nacistického režimu, ale dnes už by bylo možná příliš odvážné považovat je za centrální a nejvýznamnější instituci totalitního režimu. Politika nacistického Německa zaměřená na likvidaci evropských Židů se totiž naplňovala ani ne tak v koncentračních táborech jako u jam smrti, kde byly oběti nemilosrdně stříleny, ve zplynovacích vozech a ve vyhlazovacích táborech, které zaručovaly okamžitou a jistou smrt v plynové komoře.²¹

I přes výše uvedené limity konceptu totalitarismu Hannah Arendtové, na které ještě v dalším výkladu jistě narazíme, považuji tento koncept za východisko této práce, neboť i když nejde o koncept vševysvětlující ani zcela komplexní, tak teze a postřehy týkající se moderní masové společnosti a masového člověka, které Arendtová vyslovila v souvislosti se svým konceptem totalitarismu, nemůžeme pro pochopení vybraných

---

¹⁹ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 367. ISBN 978-80-7432-254-9.

²⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 614. ISBN 80-86005-13-5.

²¹ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 366-367. ISBN 978-80-7432-254-9.

sociálně psychologických jevů, jejichž analýzou se bude pozdější text zabývat, pominout.

2. Ideologie nacismu

2.1 Pojem ideologie

O ideologii jakožto specifickém prvku totalitarismu bylo pojednáno v předchozí kapitole. Na tomto místě se zaměříme na podobu a obsah nacistické ideologie. Ještě předtím se ale na chvíli zastavme u samotného pojmu ideologie, respektive u některých hlavních zlomů vývoje chápání tohoto pojmu.

Výraz ideologie byl poprvé použit za francouzské revoluce, kdy jím v roce 1796 Antoine Destutt de Tracy označil novou zastřešující „vědu o idejích“. Od tohoto původního významu se však další užívání pojmu ideologie značně odchýlilo. V rovině politických termínů začal být pojem ideologie používán v souvislosti s významem, jež mu připisoval Karel Marx, který chápal ideologii jako protiklad vědy a pravdy, jako klamání a mystifikaci, kterou vyžaduje třídní systém. Tuto negativní konotaci odstranil o něco později Lenin, který vnímal ideologii jako specifické ideje určité společenské třídy, tedy včetně proletariátu. Dalším mezníkem pak bylo meziválečné období a období 50. a 60. let, kdy ve spojitosti s totalitními režimy získal pojem ideologie značně pejorativní nádech, když byla ideologie chápána jako nástroj sociální kontroly mající totalizující povahu a sloužící k zajištění poslušnosti a podřízenosti.²² Ostatně v tomto duchu chápe ideologie i Arendtová, když konstatuje, že „každá plnohodnotná ideologie byla vytvořena, udržována a vylepšována jako politická zbraň“²³, a že, jak již bylo výše uvedeno, každá ideologie v sobě obsahuje určité prvky totalitarismu, a pak záleží jen na tom, které zkušenosti, na nichž jsou jednotlivé ideologie původně postaveny, jsou zrovna pro dané totalitní hnutí politicky nejdůležitější, a na základě toho kterých ideologií se tak totalitní hnutí zrovna zmocní.²⁴ Od 60. let se pojem ideologie používá již s neutrálním a objektivním obsahem a stává se nestranným pojmem, se kterým běžně pracují různé společenskovední disciplíny.

Jak i z předchozího výkladu vyplývá, ideologie patří mezi ty politické termíny, pro které neexistuje jediná univerzálně platná a přijímaná definice. Heywood, vycházející z definice Martina Seligera, definuje ideologii jako „více či méně provázaný soubor

---

²² např. HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 24-28. ISBN 978-80-7380-137-3.

²³ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 246. ISBN 80-86005-13-5.

²⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 634. ISBN 80-86005-13-5.

idejí, které se stávají základem organizovaného politického postupu, ať už má tento postup stávající systém moci zachovat, pozměnit nebo svrhnout.²⁵ Všechny ideologie tedy podle něj „přicházejí s určitým zhodnocením stávajícího uspořádání, předkládají model žádoucí budoucnosti a objasňují, jak by se politická změna mohla a měla přivodit.“²⁶

2.2 Pojem nacismus

Snažit se definovat pojem nacismus jednou větou je naprosto bezvýznamné. Vymezit nacismus má smysl jen za pomoci rozboru jeho nejdůležitějších aspektů, o což se alespoň stručně pokusím v následující podkapitole. K otázce definování tohoto pojmu proto teď zmiňme jen následující. Pro pořádek uveďme, že nacismus je zkrácená verze nacionálního socialismu, což je z historického pohledu označení pro politické a světonázorové hnutí v čele s Adolfem Hitlerem a jeho ideologie a tímto hnutím formovaný mocenský systém let 1933 - 1945. Z hlediska základních charakteristik můžeme říci, že mezi klíčové prvky nacionálního socialismu patří antiliberalismus, antidemokracie, antikomunismus, nacionalismus, rasismus, antisemitismus, militarismus a imperialismus.²⁷ K podstatě nacionálního socialismu se trefně vyjádřil Snyder, když řekl, že „nacionální socialismus byl apokalyptickou vidinou totální transformace a v praxi ho uplatňovali lidé přesvědčení o tom, že vůle a rasa odvrhnou břímě minulosti.“²⁸

Za vznikem nacismu stojí celá řada vzájemně provázaných politických, ekonomických, společenských a sociálně psychologických faktorů.

Zabývat se genealogií, kořeny a inspiračními zdroji nacismu by jistě vydalo na samostatnou práci. Po účely této práce postačí, když řekneme, že nacismus pochopitelně nevyrostl na zelené louce a při pátrání po jeho prapůvodních zdrojích bychom museli daleko do minulosti, minimálně do dob germánského pohanství plného mýtů a symbolů. Z hlediska inspirace nacistických myšlenek a doktrín se ale to nejdůležitější zřejmě

---

²⁵ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 28. ISBN 978-80-7380-137-3.

²⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 29. ISBN 978-80-7380-137-3.

²⁷ BEDÜRFTIG, Friedemann. *Třetí Říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2004, s. 283-284. ISBN 80-7260-109-1.

²⁸ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 19. ISBN 978-80-7432-254-9.

odehrálo v 19. století, které přineslo mimo jiné romantický nacionalismus a moderní okultismus.²⁹

O něco více pozornosti bychom měli věnovat dějinným a společenským událostem a atmosféře v době před nastolením nacistické vlády. Tím historickým zlomem se stala první světová válka probíhající v letech 1914 – 1918, když „*rozbila letitá impéria rozkládající se na evropském kontinentu a podnítila sny o nových.*“³⁰ Rozpad impérií přivodil úpadek nejen starých symbolů společenské autority, jako byla monarchie a stát, ale ruku v ruce s tím i autorit individuálních. Jedinec tak ztratil jistoty, které mu poskytovaly určité místo ve společenském a kulturním systému.³¹ Dalším významným důsledkem s dalekosáhlými dopady bylo rozbití integrované světové ekonomiky. A konečně první světová válka také ukázala schopnost milionů mužů uposlechnout rozkazu, bojovat a umírat z abstraktních a odtažitých příčin.³² Nastoupivší demokratické vlády jevící se často jako slabé a nestabilní se neustále potýkaly s ekonomickými a politickými krizemi. Vláda silné ruky se tak mnohým v těchto chvílích zdála jako příhodné řešení situace.

Situace v Německu byla obzvláště napjatá. Versailleská smlouva, kterou byla německá vláda nucena podepsat v červnu 1919, se stala pro německou společnost symbolem ponížení, frustrace a hněvu. Jako údajný viník války se Německo muselo vzdát části svého území a obyvatelstva, přišlo o právo udržovat pravidelnou armádu, bylo povinno odvádět válečné reparace jak v penězích, tak v průmyslové výrobě a muselo strpět okupaci cizích vojsk. Nová Výmarská republika, která byla založená na troskách německého císařství, a které nebylo dopřáno dlouhého trvání (1919 – 1933), byla prvním pokusem o zavedení politického systému demokratického parlamentarismu v Německu.³³ Netřeba dodávat, že pokusem bohužel ne příliš úspěšným. Stručně řečeno, „*chaos nové republiky se k uzoufání lišil od lesku bývalého impéria a pompézni*

---

²⁹ více k tématu viz GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu: rakouští a němečtí ariosofisté 1890-1935 : tajné árijské kulty a jejich vliv na nacistickou ideologii*. Praha: Votobia, 1998, 381 s. ISBN 80-7220-023-2.

³⁰ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 22. ISBN 978-80-7432-254-9.

³¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 115. ISBN 80-206-0290-9.

³² SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 22. ISBN 978-80-7432-254-9.

³³ MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006, s. 9. ISBN 80-246-1176-7.

*nádhery pozlátkového předválečného období.*³⁴ S výjimkou období druhé poloviny 20. let se Německo za časů trvání Výmarské republiky potýkalo s politickými krizemi, inflací, místními povstáními a všeobecným společenským rozvratem. Společenská atmosféra načichlá pesimismem a znechucením byla úrodnou půdou pro demagogy.

Velká hospodářská krize, která srazila do kolen volný trh a spolu s ním už tak křehké demokracie, a která v Německu způsobila zhroucení hospodářství a enormní nárůst nezaměstnanosti, přišla Hitlerovi skutečně vhod. Mimo jiné proto, že komunistická revoluce, která visela ve vzduchu, vyvolávala ve společnosti značné obavy. Hitler, jakožto kromě jiného kritik Versailleské smlouvy a odpůrce komunismu, byl v danou chvíli vnímán nejen jako řešení eskalující politické, ekonomické a sociální krize, ale i jako příležitost jak se vyvarovat levicové vlády. Koncem ledna byl jmenován říšským kancléřem, tedy hlavou německé vlády, a následující události nabraly poměrně rychlý spád.

Ač se to může zdát absurdní, tak události, jež se následně odehrály v únoru a březnu 1933, se odehrály legálně, v souladu s ústavou. Poté, co Hitler obvinil komunisty ze žhářského útoku na budovu říšského sněmu a vyslovil obavy z dalších teroristických útoků, docílil vydání nařízení o ochraně národa a státu ze dne 28. února 1933, které rušilo ústavní záruky občanských práv Němců a umožňovalo jejich preventivní zadržení. Nařízení bylo vydáno v souladu s čl. 48 Výmarské ústavy, takže nelze než konstatovat, že *„ústavní cesta k diktatuře tak byla fakticky otevřena už při jejím přijímání.*³⁵

Další likvidační ranou zasazenou německé demokracii byl tzv. zmocňovací zákon ze dne 24.3.1933, který zakotvil pravomoc vlády po následující čtyři roky vydávat zákony bez parlamentu, jinak řečeno přenesl zákonodárnou moc na vládu, a zákon o politických stranách ze dne 14.7.1933, který zakotvil vedoucí roli a politický monopol NSDAP. Pro úplnost dodejme, že k formálnímu završení celého procesu nastolování vlády nacistů došlo dne 1.8.1934 zákonem o hlavě státu, který sloučil funkci říšského prezidenta a funkci říšského kancléře, v důsledku čehož výslovně přešla

---

³⁴ GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu: rakouští a němečtí ariosofisté 1890-1935 : tajné árijské kultury a jejich vliv na nacistickou ideologii*. Praha: Votobia, 1998, s. 197. ISBN 80-7220-023-2.

³⁵ MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006, s. 25. ISBN 80-246-1176-7.

„oprávnění říšského presidenta na vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera.“³⁶ Uvedené sloučení funkcí si Hitler ještě nechal „posvětit“ referendem konaným o několik dní později.

2.3 Ideologie nacismu

Snad bude nevhodnější začít tím, co bylo vlastně cílem nacistické ideologie, lépe řečeno v souladu s touto ideologií uplatňované politiky. Cílem bylo vytvoření, respektive znovuoobnovení národního společenství, tzv. Volksgemeinschaft, které bude prosto cizorodých a méněcenných elementů, a ve kterém budou jednotlivci připraveni obětovat sami sebe pro toto společenství. Předpokladem pro zachování a růst národního společenství bylo získání životního prostoru, tzv. Lebensraum. Nacistické hnutí se v tomto kontextu prezentovalo jako hnutí, které usiluje právě o obnovu národního společenství, což byla s ohledem na dobovou atmosféru idea značně vítaná.³⁷

Jednota Volksgemeinschaft byla vymezena negativně, když bylo definováno, kdo je z tohoto společenství vyloučen. Stěžejním principem, který utvářel Volksgemeinschaft, byl princip rasový. Rasa se stala prvkem definujícím realitu. Inspirováni výkladem rasových teorií 19. století prohlásili nacisti Němce, jakožto árijskou rasu, za panskou rasu, která jako tvůrce kultury stojí na vrcholu celé hierarchie ras. Naopak na nejspodnějším hierarchickém stupni, jenž představoval ničitele kultury, stáli podle nacistické ideologie Židé, kteří se tak stali nejnebezpečnější hrozbou pro Volksgemeinschaft, a to hned ve dvojitým významu. Jednak byli Židé vnímáni jako paraziti, kteří nemajíce vlastní kořeny a vlastní stát vysávají německý národ, a navíc ještě znečišťují jeho krev rasovým míšením. Nadto byli Židé považováni za nositele podvrtných idejí, které ohrožují sílu a vůli Volksgemeinschaft.³⁸

Integrálním prvkem nacistické ideologie byl tedy rasismus ve smyslu „*teorie, jejímž cílem je ochrana čistoty rasy v rámci národa a která připisuje určité rase*

---

³⁶ § 1 zákona o hlavě státu in SCHELLE, Karel a Eduard VLČEK. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II.: Ústavy a normy ústavního charakteru*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994, 382 s. ISBN 80-210-0859-8.

³⁷ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 351. ISBN 978-80-200-2035-2.

³⁸ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 330-332. ISBN 978-80-200-2035-2.

*nadřazenost nad rasami ostatními.*³⁹ Jako teoretické východisko pro samotné přesvědčení o nerovnosti ras posloužila Hitlerovi Darwinova evoluční teorie, jejímž prizmatem lze na lidstvo pohlížet jako na „*soubor konkurenčních evolučních entit*“⁴⁰, respektive ras. Darwinova teorie pak byla rovněž základním kamenem Hitlerovy utkvělé představy o nevyhnutelnosti boje, ve kterém ti nejsilnější zvítězí a slabí budou odstraněni. Z tohoto pohledu je tedy pokrok lidstva možný výhradně jako důsledek boje vedeného mezi rasami⁴¹, neboť jen prostřednictvím boje lze zajistit nadvládu těch nejsilnějších a nejschopnějších, jež představují rasu nadřazenou, a podřízení ras ostatních. Význam, jež měla židovská otázka pro nacistickou ideologii, dokládá i skutečnost, že její studium bylo organizováno na úrovni vědeckých institucí. Kromě toho, že byla součástí agendy univerzitních kateder dějin, byly také postupně založeny ústavy pro studium židovské otázky v Mnichově a ve Frankfurtu, a nejvýsadnější postavení mělo speciální oddělení Himmlerova gestapa pro likvidaci židovské otázky v čele s Eichmannem.⁴² Základem vědeckého antisemitismu byla v souvislosti s již zmíněnou Darwinovou evoluční teorií teze, že Židé jsou rasou, jež není nadána státopornou a kulturotvornou vlastností, a tudíž její nezměnitelnou přirozeností je neschopnost vytvořit si soběstačný stát, v důsledku čehož musí parazitovat na společnostech a státech jiných národů.⁴³

Odpovědí na veškeré neúspěchy a útrapy německého národa bylo spiknutí světového židovstva. Historický vývoj teze o židovském světovém spiknutí, potažmo antisemitismu obecně představuje značně rozsáhlou problematiku, která se nedá shrnout do jednoho odstavce. Proto snad jen připomeňme, že příběh o židovském světovém spiknutí není výdobytkem nacistů, ale že intenzivně koloval zejména v souvislosti s Dreyfusovou aférou⁴⁴, že samotné představy o židovské světové moci se objevovaly

---

³⁹ KOSEK, Jan. *Právo (n)a předsudek: Historické, filozofické, sociálně psychologické, kulturní a právní souvislosti stereotypů a předsudků*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, s. 145. ISBN 978-80-7363-312-7.

⁴⁰ HORNÍK, Jan. *Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda*. Praha: Rybka Publishers, 2009, s. 403. ISBN 978-80-87067-75-8.

⁴¹ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 161. ISBN 978-80-7432-254-9.

⁴² ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 548. ISBN 80-86005-13-5.

⁴³ HORNÍK, Jan. *Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda*. Praha: Rybka Publishers, 2009, s. 403. ISBN 978-80-87067-75-8.

⁴⁴ Koncem roku 1894 byl kapitán Dreyfus, čekatel u generálního štábu, jenž byl židovského vyznání, obviněn z autorství zpravodajskou službou objeveného soupisu určenému německému vojenskému atašé v Paříži, ve kterém se ohlašovala zázilka tajných vojenských dokumentů. Na základě tohoto a „tajných

již na konci 18. století a že spojování Židů se zlem se dokonce nejčastěji čásuje až do dob středověku.⁴⁵

Židé byli viněni z prohrané první světové války, za potupnou Versailleskou smlouvu, z kapitalistického útlaku a v neposlední řadě pak také za to, že stáli za americko-britsko-sovětským spojenectvím.⁴⁶ J. Bauer v této souvislosti konstatuje, že holokaust⁴⁷ byl prvním hromadným zabíjením v dějinách, jehož podkladem byla ideologie nepragmatická, iracionální, čistě smyšlená, založená na mýtech.⁴⁸ Iracionálnost obvinění Židů zcela příhodně vystihuje Arendtová vtípem, jenž se vyprávěl po první světové válce: „*Antisemita říká známému, že válku zavinili Židé; ten odpovídá: „Ano, Židé a cyklisté.“ „Proč cyklisté?“ ptá se antisemita. „Proč Židé?“ ptá se ten druhý.*“⁴⁹ Vysvětlení v podobě židovského světového spiknutí bylo přitažlivé nejen pro německý národ. Úspěchem nacistické propagandy bylo například s velkým ohlasem přijaté tvrzení nacistů, že utrpení, které pod sovětským terorem postihlo zejména Estonsko, Lotyšsko, Litvu a východní Polsko, mají na svědomí právě Židé. Úzce to souviselo s dlouhodobým spojováním židovství a komunismu. Ze skutečnosti, že v komunistických stranách působil poměrně značný počet Židů, se mylně dovozovalo v evropském tisku často zmiňované konstatování, že mnozí Židé jsou

---

aktů“ vypracovaných zpravodajskou službou a předaných tehdejším ministrem války vojenským soudcům byl následně v procesu s vyloučenou veřejností pařížským válečným soudem odsouzen k doživotní deportaci. Když se v roce 1896 objevily skutečnosti, které zpochybňovaly Dreyfusovo autorství (autorem se ukázal být major Esterházy), předal za účelem definitivního uzavření této aféry jistý major Henry zástupci náčelníka generálního štábu dokument svědčící proti Dreyfusovi. V případě posledně zmíněného dokumentu šlo o falzifikát, pro nějž se vžilo označení „falešný Henry“. O Dreyfusově aféře se postupně dozvěděl celý svět a to zejména díky procesu s francouzským spisovatelem Emilem Zolou, který se otevřeně postavil na stranu Dreyfuse a ve svém dopisu *J'accuse* (Žaluji) adresovaném prezidentu republiky obvinil ministry války, přední důstojníky generálního štábu, znalce písma a válečný soud ze znásilnění práva odsouzením obviněného na základě tajného dokumentu. Ve společnosti se zrodily dva tábory. Dreyfusovci usilovali o rehabilitaci nevinné oběti a v širší perspektivě o spravedlnost a lidská práva. Antidreyfusovci, jejichž postoj byl silně podepřen ve společnosti rozšířeným antisemitismem, obviňovali „židovský syndikát“ ze zrady a stavěli se pro zachování cti armády. Na konci trnité cesty byl Dreyfus osvobozen a v roce 1906 znovu zařazen do armády. Aféra však významně ovlivnila tehdejší politickou kulturu. in DUBY, Georges. *Dějiny Francie: od počátků po současnost*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003, s. 581-582. ISBN 80-7184-514-0.

⁴⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 489. ISBN 80-86005-13-5.

⁴⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.

⁴⁷ rozuměj masové vyvražďování Židů Němci

⁴⁸ BAUER, Jehuda. *Úvahy o holokaustu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 265. ISBN 978-80-200-1739-0.

⁴⁹ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 54. ISBN 80-86005-13-5.

komunisté. Bylo nasnadě dojit k závěru, že sovětští komunisté se tedy nepochybně opírají právě o mocné spiknutí světového Židovstva.⁵⁰

Přestože byl antisemitismus významným a od počátku přítomným rysem nacistické ideologie a postoj nacistů byl v tomto ohledu dostatečně známý, tak v podstatě až do roku 1933 se ve svých veřejných projevech Hitler zmiňoval o židovské otázce zatím jen velice sporadicky. Ani volební kampaň nacistů nebyla založena na jejich antisemitských postojích, ale primárně se věnovala tehdejším palčivým problémům, jako byla vysoká nezaměstnanost, hospodářská a sociální krize a potupné podmínky Versailleské smlouvy.⁵¹ Voliči nacistů věděli, že hlasují pro antisemitskou stranu, ale Bauer v tomto kontextu hovoří o „umírněném antisemitismu“, který byl příznačný nejen pro obyvatelstvo, ale i pro samotné členy NSDAP. Židé představovali ve společnosti značně neoblíbenou menšinu a požadavek NSDAP na jejich odstranění z význačných pozic v hospodářství, kultuře a státní správě byl vítaným řešením, ale tyto protižidovské pocity rozhodně nezahrnovaly jako možnou variantu plynové komory. Za zrodem myšlenky zabíjet stála elita nacistické strany, tedy skupina „pseudointelektuálů“ v čele s Hitlerem, která byla sociálně, psychologicky a politicky připravena přijmout radikální vyvražďovací program.⁵² Zprvu probíhalo jen jejich tiché pronásledování a tzv. individuální akce. Po březnových volbách roku 1933 pak docházelo k bojkotům či ničení židovských obchodů a živností. Právní nátlak byl zahájen v dubnu 1933 zákonem na obnovení úřednictva z povolání jakožto stavu, jehož působnost se vztahovala na celý úřední aparát včetně soudců a učitelů, a kteréhož cílem bylo „vymýcení židovských a marxistických elementů“⁵³ ze státní služby. Výklad tohoto zákona však odstartoval propouštění i ve sféře umělecké, tiskových médií a nakonec i ve svobodných povoláních.⁵⁴ Den 15. září 1935 se nesl ve znamení nechvalně proslulých norimberských zákonů, které vlastně představovaly legislativní zakotvení kroků směřujících k dosažení cíle nacistického hnutí spočívajícího, jak již bylo výše uvedeno, ve znovuvytvoření národního společenství v podobě odpovídající představám nacistické

---

⁵⁰ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 196. ISBN 978-80-7432-254-9.

⁵¹ GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. 1. vyd. Praha: PROSTOR, 2003, s. 46. ISBN 80-7260-082-6.

⁵² BAUER, Jehuda. *Úvahy o holokaustu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 46. ISBN 978-80-200-1739-0.

⁵³ GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. 1. vyd. Praha: PROSTOR, 2003, s. 47. ISBN 80-7260-082-6.

⁵⁴ GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. 1. vyd. Praha: PROSTOR, 2003, s. 47. ISBN 80-7260-082-6.

ideologie. Jedním z nich je zákon o říšském občanství, který ve svém § 2 stanoví, že „*říšským občanem jest pouze státní příslušník německé nebo příbuzné krve, který dokazuje svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a říši*“, a kteréhož reálným důsledkem bylo vyloučení Židů z politického života, neboť nositeli politických práv mohli být pouze říšští občané. Nejčastěji skloňovaným je zákon o ochraně německé krve a německé cti, který kromě jiného postavil sňatky a rovněž i mimomanželské sexuální vztahy mezi Židy a státními příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve mimo zákon. Jistě nepřekvapí, že smyslem této právní úpravy výslovně vyjádřeným v preambuli zákona bylo zajištění čistoty německé krve jakožto předpokladu další existence německého lidu. Nelze přehlédnout patrnou snahu nacistické propagandy přesvědčit společnost o tom, že zákon je vydáván pro dobro německého národa. Pro úplnost uvedme, že tím posledním z norimberských zákonů je méně známý zákon o říšských vlajkách, který upravuje náležitosti říšské vlajky a národní barvy. Norimberské zákony byly dále doplněny prováděcími předpisy, které konkretizovaly a rozváděly jejich pojmově nejasný obsah. Světlo světa tak spatřila i legální definice Žida, jímž byl podle prvního prováděcího nařízení k zákonu o říšském občanství ten, kdo pocházel nejméně od tří plně židovských prarodičů. Za Žida byl dále považován tzv. židovský míšenec, tedy ten, kdo pocházel ze dvou židovských prarodičů, a dále i ten, kdo měl pouze jednoho židovského prarodiče.

V souladu s nacistickou ideologií sloužila tato politická represe a právní diskriminace k očištění Volksgemeinschaft od zhoubného vlivu Židů. Nutno dodat, že právní postih Židů byl samozřejmě jen mezikrokem vedoucím ke konečnému cíli, kterým bylo odstranění samotné fyzické přítomnosti Židů.⁵⁵ Ačkoli ještě zpočátku druhé světové války panovala nejistota ohledně definitivní verze tzv. „konečného řešení“⁵⁶,

---

⁵⁵ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 331-332. ISBN 978-80-200-2035-2.

⁵⁶ „Konečným řešením“ se po celou dobu nacismu chápalo řešení židovské otázky. Ovšem samotný obsah „konečného řešení“ se s ohledem na průběh druhé světové války značně vyvíjel. Do konce roku 1941 stihlo nacistické vedení zvážit čtyři rozdílné verze, přičemž ani jedna se nakonec neprosadila. Lublinský plán, jenž spočíval ve vytvoření rezervace ve východním Polsku, selhal v listopadu 1938 z důvodu příliš těsné blízkosti Generálního gouvěrnementu k Říši a složitých podmínek tam panujících. Plán, jenž se opíral o dohodu se Sověty, ztroskotat v únoru 1940, protože Stalin neměl o židovské přistěhovalce zájem. Madagaskarský plán spočívající v odsunutí Židů na ostrov Madagaskar se stal neproveditelným v srpnu 1940, když Polsko a Velká Británie vstoupily do války proti Německu a případná spolupráce v této věci tak byla vyloučena. V listopadu 1941 pak bylo zjevné, že se neuskuteční ani čtvrtý plán, kterým byla násilná likvidace Židů na území podmaněného Sovětského svazu, neboť tohoto protivníka se Němcům nepodařilo zdolat. Pátou a definitivní verzí potvrzenou v lednu 1942 na konferenci ve Wannsee se stala hromadná smrt.

tak ohledně jeho výsledku v podobě odstranění všech Židů měl Hitler jasno už od počátku, když již v roce 1919 tento cíl vyhlásil.⁵⁸ V roce 1941 ve Varšavě pak uvedený cíl tlumočil generální guvernér Hans Frank slovy: „(...) *Musíme Židy hubit, kdekoli je najdeme, abychom udrželi struktury Říše vcelku.*“⁵⁹ V tomto kontextu Bauer podotýká, že na rozdíl od genocid uskutečněných v minulosti byl specifikem holocaustu právě i fakt, že masové vraždění Židů nemělo být územně omezeno žádnými hranicemi.⁶⁰

I když za největší hrozbu byli považováni rozhodně Židé, do dokonalé podoby Volksgemeinschaft nezapadali ani jedinci biologicky vadní či zdegenerovaní, kteří ohrožovali jeho sílu a čistotu, a ani osoby, které byly s ohledem na svoje politické postoje, životní styl či sexuální orientaci pro Volksgemeinschaft společensky škodlivé. Vzhledem k tomu, že všichni tito nemohli nijak přispět k blahu Volksgemeinschaft, stali se jeho nepřáteli, a tedy objekty nacistického útlaku a diskriminace. Jen na okraj zmíníme v tomto kontextu například zavedení trestních postihů v oblasti homosexuality, zákon o ochraně před dědičně zatíženým potomstvem z roku 1933, který za účelem eliminovat dědičné zdravotní vady z genetického kódu Němců zavedl nucenou sterilizaci dědičně nemocných osob⁶¹, či zákon proti nebezpečným recidivistům z téhož roku, který umožňoval soudcům nařídit „preventivní zajištění“ osob náchylných k opětovnému provinění, a to jejich umístěním do věznice, pracovní káznice či ústavu pro mentálně postižené, nebo jejich sterilizací.⁶²

Jak již bylo výše uvedeno, stěžejní ideou nacistické ideologie bylo vytvoření nové říše, Volksgemeinschaft, ve kterém bude vládnout nejsilnější a nejschopnější nadřazená rasa – rasa árijská, ostatní rasy budou podřízeny a škodlivé elementy budou odstraněny. Zbavení se nepřátel tak v této koncepci není cílem samo o sobě, ale prostředkem k cíli, kterým je velká vize lepší a radikálně jiné společnosti, ideálního

---

⁵⁷ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 250. ISBN 978-80-7432-254-9.

⁵⁸ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 331. ISBN 978-80-200-2035-2.

⁵⁹ Peter Longerich in SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 213. ISBN 978-80-7432-254-9.

⁶⁰ BAUER, Jehuda. *Úvahy o holocaustu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 264. ISBN 978-80-200-1739-0.

⁶¹ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 343. ISBN 978-80-200-2035-2.

⁶² GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. 1. vyd. Praha: PROSTOR, 2003, s. 114. ISBN 80-7260-082-6. 114

světa, který již nebude potřebovat žádných úprav.⁶³ V tomto kontextu používá Bauman příměru k zahradnické kultuře. Plán dokonalého čistě árijského světa je v této terminologii plánem dokonalé, úhledné zahrady. Abychom takové zahrady dosáhli, je nezbytné odstranit, vyhubit plevel nacházející se v jejím prostoru. Pletí předem nadefinovaného plevele je pak jen jednou z nezbytných činností podílejících se na tvorbě dokonalé zahrady, z čehož plyne, že jde o činnost tvořivou a nikoli destruktivní. Hitlerovy oběti byly prizmatem zahradnické kultury lidským plevelem, jehož přirozenost stejně jako přirozenost plevele nelze změnit, a tudíž bylo nezbytné jej odstranit, protože nezapadal do představy dokonalého světa.⁶⁴

Ukončeme tuto podkapitolu poznámkou o tom, že i když masové vraždění Židů nebylo v původním konceptu nacistické ideologie cílem samo o sobě, nýbrž jak o tom bylo shora pojednáno, jedním z prostředků sloužících k vytvoření Volksgemeinschaft, tak uvažování v rasových kategoriích umožnilo nacistům pokládat vybití Židů za vítězství ve chvíli, kdy s vědomím pozdějšího vývoje druhé světové války žádné jiné na obzoru nebylo. A to v kontextu toho, že jelikož byli Židé v rámci příběhu o židovském světovém spiknutí přímo spojováni s protiněmeckou koalicí, byla jejich likvidace vojensky ospravedlnitelným útokem vedeným proti nepřítelům Německa.⁶⁵

---

⁶³ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 142. ISBN 978-80-7419-028-5.

⁶⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 143-144. ISBN 978-80-7419-028-5.

⁶⁵ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 215. ISBN 978-80-7432-254-9.

3. Autorita a konformismus jako sociálně psychologické jevy

Autorita a konformismus jsou značně komplikované jevy, jejichž studium je předmětem především sociální psychologie jako vědy, „*kteřá se zabývá otázkou, jak sociální a kulturní situace modifikují prožívání a chování člověka, který v těchto situacích není pouhým objektem vlivu, nýbrž i aktérem*“⁶⁶. Poznatky z výzkumů a analýz těchto jevů se mohou uplatnit nejen při pokusech pochopit některé jevy a chování odehrávající se ve specifických podmínkách spojených například právě s nacistickým režimem, ale nachází své uplatnění i v běžných situacích každodenního života.

3.1 Konformismus

Konformitu definujeme nejlépe slovy Elliota Aronsona jako „*změnu v chování nebo stanoviscích člověka v důsledku skutečného nebo domnělého tlaku od osoby nebo skupiny osob*“⁶⁷. Uvedená definice odráží jednak Aronsonův názor, že zdrojem vlivu vedoucím ke konformnímu chování může být nejen skupina, ale i jednotlivec, jednak odráží skutečnost, že ke změně chování stačí i pouhý domnělý tlak, a v neposlední řadě tím, že blíže nespecifikuje změnu, nechává prostor pro to, zahrnout pod konformitu jakoukoli změnu popsanou v definici bez ohledu na délku jejího trvání. Jak o tom bude pojednáno dále, může jít o změnu chvilkovou i trvalou. Zcela polopaticky řečeno, konformita znamená, že se jedinec chová tak, jak by se nechoval bez sociálního tlaku, jenž je na něj vyvíjen. Pokládat si otázku, zda je konformismus dobrý nebo špatný, nemá příliš smysl. Někdy může být dobrý, někdy špatný. Smysl má ale položit si alespoň základní otázky: Jaké jsou příčiny konformního chování? Co může být důsledkem konformismu? Jaké faktory mají vliv na konformní chování?

Jako možné příčiny konformního chování rozlišují Deutsch a Gerard⁶⁸ informační a normativní sociální vliv. Pokud konformní chování vyplývá z toho, že jedince přijal informace, jež mu poskytli jiní, respektive se jiným vzdává, protože důvěřuje jejich úsudku víc než vlastnímu, pak jde o případ informačního sociálního vlivu. O normativním sociálním vlivu mluvíme v situaci, kdy je konformita založena na

---

⁶⁶ KOSEK, Jan. *Člověk je (ne)tvor společenský: kapitoly ze sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 34. ISBN 80-7203-591-6.

⁶⁷ ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 460. ISBN 978-80-7357-891-6.

⁶⁸ in HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, s. 460. ISBN 80-7367-092-5.

jedincově touze naplnit očekávání ostatních, být jimi akceptován, vyhnout se odmítnutí.⁶⁹

V závislosti na tom, co je příčinou konformního chování, respektive na základě jakého výše zmíněného sociálního vlivu ke konformnímu chování dochází, můžeme vysledovat tři základní důsledky, ke kterým takový sociální vliv zpravidla vede, a to podrobení se, identifikaci a internalizaci.

Podrobení se

Podrobení se je důsledek působení normativního vlivu, když motivací k takovému chování je očekávání odměny, nebo vyhnutí se trestu. Jedinec navenek projevuje konformní postoje, ale zůstává věrný svým názorům. Podrobení se tak většinou není trvalejšího rázu a poté, co motivace odezní, se jedinec navrácí ke svému původnímu chování. Určitým nebezpečím však může být příliš dlouho trvající podrobení se, které může vést i k určitému názorovému posunu.

Ještě než přejdeme k dalším důsledkům sociálního vlivu, udělejme krátkou, ale důležitou vsuvku ohledně možné příčiny vysvětlující názorový posun, k němuž může podrobení se vést. Tuto možnou příčinu objasňuje teorie kognitivní disonance, kterou v roce 1957 formuloval americký sociální psycholog Leon Festinger. Kognitivní disonance představuje „stav napětí, který se vytváří tehdy, když je osoba vystavena tlaku dvou kognitivních elementů (postoje, poznání, názory), jež jsou z psychologického hlediska rozporné“⁷⁰. A jelikož je stav kognitivní disonance pro jedince nepříjemný, je motivován k tomu, aby tento rozpor kognitivních elementů redukoval, což může učinit tím, že změní jeden nebo více kognitivních elementů podílejících se na disonantních vztazích, zavedením nových kognitivních elementů konsonantních s těmi stávajícími, nebo přehodnocením kognitivních elementů.⁷¹ Běžně se setkáváme se třemi základními typy disonance: (1) disonance po učiněném rozhodnutí, kdy se jedinec vyrovnává s pochybnostmi, zda zvolil tu správnou alternativu; (2) disonance ze zklamání očekávání, která vystupuje, pokud nebylo dosaženo očekávaného cíle; a (3) disonance

---

⁶⁹ HEWSTONE, Miles a Wolfgang STROEBE. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, s. 460. ISBN 80-7367-092-5.

⁷⁰ KOSEK, Jan. *Člověk je (ne)tvor společenský: kapitoly ze sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 200. ISBN 80-7203-591-6.

⁷¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 196. ISBN 978-80-200-1679-9.

po rozporu mezi postojem a chováním.⁷² Právě posledně zmíněné postojově diskrepantní chování bývá jedním z nejnepříjemnějších důsledků disonance, která je v tomto případě řešena většinou tím způsobem, že jedinec přizpůsobí své názory svému chování.⁷³ S uvedeným úzce souvisí fakt, že potřeba snižovat existující a nežádoucí disonanci ústí v úsilí jedince racionalizovat své chování, tedy hledat důvody, které by přesvědčivě vysvětlily a často i ospravedlnily jedincovo chování.

Identifikace

Pokud konformní chování souvisí s působením informačního vlivu, pak je možným důsledkem tohoto působení identifikace nebo internalizace. O identifikaci mluvíme v situaci, kdy jedinec přijímá názory osoby nebo skupiny osob, v níž našel zalíbení či obdiv. Má sklon nechat se jí ovlivňovat a zastávat obdobné postoje a hodnoty, nikoli však z hlubokého přesvědčení o jejich pravdivosti a správnosti, ale jednoduše proto, že se chce s danou osobou či skupinou osob identifikovat.

Internalizace

K internalizaci dochází tehdy, když je motivací k přijetí určitého názoru touha mít pravdu. Zdrojem vlivu je v tomto případě osoba či skupina osob, kterou jedinec vnímá jako vysoce věrohodnou a přesvědčivou. Názory jí předkládané pak jedinec integruje do svého vlastního hodnotového systému. Tyto jsou pak zcela nezávislé na původním zdroji, a proto i extrémně odolné vůči pozdějším změnám.⁷⁴ K internalizaci dochází zřejmě i v situaci popisované Leonem Festingerem: když se realita stává čím dál tím více nejistou, mají lidé tendenci chovat se tak jako ostatní, ovšem nikoliv proto, že se obávají trestu, nýbrž proto, že jim chování skupiny dodává cenné informace o tom, co se od nich očekává.⁷⁵

Na základě výše uvedeného můžeme tedy shrnout, že podrobení se je nejméně trvalé a má na jedince nejmenší dopady, neboť tento se chová s vědomím vlivu

---

⁷² NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 193-194. ISBN 978-80-200-1679-9.

⁷³ KOSEK, Jan. *Právo (n)a předsudek: Historické, filozofické, sociálně psychologické, kulturní a právní souvislosti stereotypů a předsudků*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, s. 68. ISBN 978-80-7363-312-7.

⁷⁴ KOSEK, Jan. *Člověk je (ne)tvor společenský: kapitoly ze sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 125-126. ISBN 80-7203-591-6; ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 32-35. ISBN 978-80-7357-891-6.

⁷⁵ in ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 38. ISBN 978-80-7357-891-6.

okolností a neopouštěje vlastní přesvědčení může své chování, poté, co okolnosti pomínou, zase změnit. Pro identifikaci je klíčová touha být jako obdivovaná osoba. Názory přijaté v rámci identifikace jsou úzce spjaté se zdrojem vlivu, takže změní-li se osoba, s níž se jedinec ztotožňuje, či se vytratí jeho náklonnost k této osobě, snadno se změní i jeho názory. Nadto mohou být nahrazeny názory pevněji ukotvenými, přijatými prostřednictvím internalizace. Internalizace je pak jednoznačně nejtrvalejším a nejpevnějším důsledkem působení sociálního vlivu, a to právě z důvodu, že na rozdíl od dvou předchozích důsledků není závislá ani na uplatňování odměn a trestů, ani na stále trvajícím obdivu vybrané osoby či skupiny osob.⁷⁶ Nicméně mezi trvalostí jednotlivých důsledků a jejich závažností nepochybně není přímá úměra, o čemž vypovídají již klasické výzkumy v oblasti konformity prováděné metodou laboratorních experimentů. Zmíňme se o těch, které nejvíce ovlivnily vědecké studium konformity, a které také minimálně ve své době vzbuzovaly silné reakce. Šokující však zřejmě nebyly experimenty samy o sobě, jako spíše poznání, která přinesly.

3.1.1 Některé výzkumy z oblasti studia konformity

Autorem jedné z prvních takových studií je Muzaref Sherif, který uvažoval nad možností zkoumat vznik skupinové normy v laboratorních podmínkách. Jeho výzkum z roku 1935 byl založený na využití autokinetického efektu⁷⁷, kdy byli respondenti požádáni, aby odhadli velikost pohybu světelného bodu. Účastníci testování individuálně si vytvořili vlastní odhad, normu značně odlišnou od ostatních. Ve fázi skupinového testování se odpovědi respondentů s původně rozdílnými osobními normami začali přibližovat a vytvořila se skupinová norma. Této skupinové normy se účastníci drželi pak i v pozdější fázi individuálního testování.⁷⁸ Sherifův experiment tak přinesl poznání, že jedinec s vytvořeným vlastním referenčním rámcem při setkání s odlišnými úsudky ostatních tento rámeček opouští a přizpůsobuje ho referenčním rámcům ostatních a zároveň, že jednotný referenční rámeček vytvořený spolu s ostatními má vliv na úsudky jedince i poté, co už zdroj vlivu není přítomen.⁷⁹

---

⁷⁶ ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 38. ISBN 978-80-7357-891-6.

⁷⁷ iluze pohybu statického světelného bodu vnímaného ve zcela zatemněném prostředí

⁷⁸ HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011, s. 52. ISBN 978-80-7367-909-5.

⁷⁹ HEWSTONE, Miles et al. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, s. 456-457. ISBN 80-7367-092-5.

V padesátých letech 20. století posunul tento výzkum o krok dále Solomon Asch, který kromě jiného nahradil iluzi existující správnou odpovědí, neboť byl přesvědčen, že účastníci Sherifových experimentů se shodli na společném úsudku z důvodu nejednoznačnosti posuzované situace, a domníval se, že osoby by se k většinovému mínění nepřidaly, pokud by bylo zcela zjevně mylné.⁸⁰ Respondenti byli pozváni k účasti na experimentu vizuálního rozlišování, kdy byla vytvořena skupina několika lidí a úkolem každého z nich bylo posoudit a nahlas odpovědět, která ze tří srovnávacích úseček je stejně dlouhá jako úsečka vzorová. Podstatou experimentu byla skutečnost, že jeho účastníkem byl pouze jeden z vytvořené skupiny a ostatní byli spolupracovníky experimentátora, o čemž účastník pochopitelně nevěděl. Po několika kolech se osoby sedící před účastníkem začaly všechny shodovat na nesprávné úsečce. Výsledkem bylo, že 75% účastníků se v opakovaných experimentech alespoň jednou přizpůsobilo chybným stanoviskům skupiny a téměř 37 % odpovědí se shodovalo s nesprávnou odpovědí.⁸¹

O jedno desetiletí později pak americký sociální psycholog Stanley Milgram šokoval svět svým zjištěním poměrně velmi vysokého stupně podrobení se požadavkům autoritativní postavy. Pod záminkou výzkumu vlivu trestu na učení se respondenti ocitli v roli učitele s jasným úkolem: pokud žák, v jehož roli byla vždy nastrčená osoba, odpoví nesprávně, udělí mu učitel elektrický šok, přičemž počet voltů elektrického šoku se s každou další nesprávnou odpovědí zvyšoval. Účastníci v roli učitele byli v průběhu experimentu vystaveni tlaku jak ze strany experimentátora, který je v případě zaváhání pobízel k dalšímu pokračování, tak ze strany žáka, který se stupňující intenzitou křičel bolestí a žádal o ukončení výzkumu. Výsledky experimentu překvapily samotného Milgrama. Celých 62 % účastníků udělovalo žákům elektrické šoky až do nejvyšší intenzity.⁸² Vzhledem k tomu, že zde významnou roli sehrál vliv autoritativní osoby, vrátíme se ještě k tomuto experimentu, respektive k jeho zjištěním o něco později v rámci výkladu o autoritě.

---

⁸⁰ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 341. ISBN 978-80-247-1428-8.

⁸¹ HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011, s. 52-53. ISBN 978-80-7367-909-5; KOSEK, Jan. *Člověk je (ne)tvor společenský: kapitoly ze sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 123. ISBN 80-7203-591-6.

⁸² HEWSTONE, Miles et al. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, s. 485-486. ISBN 80-7367-092-5.

V dalších variacích výše uvedených experimentů výzkumníci měnili jednotlivé situační proměnné a pozorovali jejich vliv na konformní chování jedinců. Ze získaných zjištění se vyprofilovalo několik situačních faktorů ovlivňujících konformitu. O některých z nich se teď zmíníme. Jedním z takovýchto relevantních aspektů je **velikost skupiny**, která je zdrojem vlivu působícího na jedince. Čím vyšší je počet osob ve skupině, tím vyšší je konformita, ovšem jak dovodil Latané, se zvyšujícím se počtem osob nenarůstá sociální vliv působící na jedince stále stejnou měrou, ale jeho nárůst se od určité hranice minimalizuje, jinak řečeno s každou další osobou je pak nárůst vlivu menší a menší.⁸³ Počet osob ve skupině však nemusí být směrodatný ve chvíli, kdy skupina není jednomyslná. Pokud některá z osob projeví odlišný názor a naruší tak jednomyslnost skupiny, dojde k výraznému poklesu jejího sociálního vlivu, neboť i jeden projev nesouhlasu dokáže vyvolat pochybnosti o správnosti přesvědčení skupiny. Z Aschových experimentů vyplývá, že je-li ve skupině přítomna alespoň jedna osoba, která se zbytkem skupiny nesouhlasí, pak jedinec skupinovému vlivu nepodlehne a téměř vždy vysloví svůj vlastní názor.⁸⁴ Konformita je také posilována tím, čím větší je **koheze skupiny**, tedy čím větší je soudržnost jejích jednotlivých členů. S růstem pocitu sounáležitosti se podle Nakonečného stává konformita přirozenou, protože ji jedinec nepocítuje jako vnější tlak, jemuž se musí podřídit, ale jako samozřejmost.⁸⁵ Pokud jde o **složení skupiny**, pak ke zvýšení konformity dochází dle Aronsona v případě, že je skupina složena z odborníků, či z členů s vyšším společenským statutem, neboť jedinec má tendenci důvěřovat jejich úsudku více než tomu vlastnímu, ale i z členů srovnatelných s jedincem jako jsou například vrstevníci. Co se týče vlivu ze strany odborníků, tak s vědomím Aronsonovy definice konformity považující za zdroj vlivu skupinu i jednotlivce, je právě aspekt odbornosti dokladem toho, že i jednotlivce může vyvolat konformní chování, pokud vzbuzuje dostatečné zdání autority. Dojem autority v očích jedince dostatečně zajišťuje legitimitu požadavku, čímž je dosaženo vysoké míry vyhovění.⁸⁶ Účinně ji symbolizuje například uniforma. Vystupoval-li

---

⁸³ MYERS, David G. *Social psychology*. 6. vyd. Boston: McGraw-Hill, 1999, s. 231. ISBN 0-07-290217-5.

⁸⁴ HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011, s. 53. ISBN 978-80-7367-909-5.

⁸⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 390. ISBN 978-80-200-1679-9.

⁸⁶ ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, s. 24-25. ISBN 978-80-7357-891-6.

v Milgramově experimentu v roli výzkumníka vědec v bílém plášti, bylo dosaženo podstatně vyšší míry vyhovění jeho požadavkům, než byl-li výzkumník civilně oblečen. Zcela jistě záleží také na tom, má-li jedinec vyjádřit svůj postoj veřejně. Účastníci Aschova experimentu i poté, co slyšeli chybné odpovědi ostatních členů skupiny, daleko méně podleli jejímu vlivu, pokud svou odpověď nemuseli říkat nahlas, ale mohli jí napsat.⁸⁷

Pozornost experimentů zkoumajících fenomén konformismu je zaměřená nejen na situační faktory, ale rovněž na charakteristiky cílové osoby se záměrem zjistit, zda a jaký vliv na konformitu mají dispozice konkrétního jedince. Krech, Crutchfield a Ballachey shrnují, že *„konformní jedinci jsou významně méně inteligentní než nekonformní jedinci, vykazují větší sklon k rigiditě poznávacích procesů a k myšlenkové chudobě, mají slabší sebevědomí a sklony k vysloveným pocitům osobní méněcennosti a nedostatečnosti, a v meziosobních vztazích jsou více pasivní a sugestibilní (...).“*⁸⁸ Z uvedeného však rozhodně nelze vyvodit závěr, že jedinci splňující uvedené charakteristiky jsou konformní a naopak, že jedinci bez těchto charakteristik konformní být nemohou.

Otázka, do jaké míry jsou pro konformitu určující faktory situační a do jaké míry faktory dispoziční, a rovněž otázka vzájemného vztahu těchto dvou skupin faktorů byly a stále jsou předmětem řady výzkumů i debat vedených nejen na poli sociální psychologie. Odpovědi na ně se v průběhu času vyvíjejí a liší se v závislosti na konkrétních přístupech, které staví do popředí buď ty či ony faktory. Odpovědi na uvedené otázky se liší i v závislosti na pozici, z které na určité chování nahlížíme, kdy se projevují rozdílné atribuční tendence⁸⁹ aktérů chování a pozorovatelů chování. Zatímco aktér má tendenci připisovat zdroj svého chování situaci, tak pozorovatel připisuje zdroj chování samotnému aktérovi. Nutno dodat, že tato relativní tendence aktéra všimnout si situačních faktorů je specifickou výjimkou z rozšířené tendence připisovat mnohem větší důležitost dispozicím jedince a situační faktory podceňovat.

---

⁸⁷ MYERS, David G. *Social psychology*. 6. vyd. Boston: McGraw-Hill, 1999, s. 235. ISBN 0-07-290217-5.

⁸⁸ in NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009, s. 392. ISBN 978-80-200-1679-9.

⁸⁹ Atribučními tendencemi rozumíme určitá zkreslení, očekávání a perspektivy osob – účastníků interakce, jež ovlivňují interpretaci chování. viz VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 189. ISBN 978-80-247-1428-8.

Tuto tendenci vysvětlovat určité chování dispozicemi aktéra a zcela ignorovat či minimalizovat vliv situačních aspektů nazval Lee Ross základní atribuční chybou.⁹⁰ Převládající dispoziční přístup se tedy při interpretaci chování zaměřuje právě na vnitřní činitele vnášené lidmi do různých situací, jako jsou genetické, osobnostní, charakterové a patologické rizikové faktory. Existence situačních faktorů je z pohledu tohoto přístupu sice připuštěna, ale je jim přisuzována nanejvýš role polehčujících okolností.⁹¹

Otázka role situačních a dispozičních faktorů nabývá na palčivosti zejména v souvislosti se situacemi, kdy je jedincem či jedinci pácháno zlo, kterým můžeme rozumět „úmyslné chování (nebo snaha k takovému chování přimět jiné), které ponižuje, odlidšťuje, poškozuje, ničí nebo zabíjí jiné lidi.“⁹² Prizmatem dispozičního přístupu je takové zlo v podstatě zosobněním konkrétního jedince či jedinců, neboť zdroj zlého chování je hledán právě v individuálních dispozicích jeho aktéra či aktérů. Pramení z toho velice zjednodušující předpokládané rozdělení na lidi zlé a dobré.

Oproti tomu situacionistický přístup, jenž staví do popředí faktory situační, se snaží analyzovat podmínky, které se podílejí na proměně dobrých, průměrných lidí na pachatele zla. Situační faktory hrají prim v teorii amerického psychologa Philipa G. Zimbarda. Zimbardo nahlíží na chování jedinců z pohledu situacionistického přístupu, který s vědomím, že lidské činy mohou podléhat velmi mocnému vlivu situací, zdůrazňuje například silný vliv rolí, pravidel, přítomnosti jiných, vznikajících skupinových norem, skupinové identity, uniforem, anonymity, sociálního modelování, přítomnosti autority, symbolů moci, tlaku času, sémantických rolí, stereotypových obrazů či nálepek.⁹³ Většinu z těchto situačních proměnných aplikoval Zimbardo ve výzkumu známém jako Standfordský vězeňský experiment. V roce 1971 vybudoval spolu se svými studenty v podzemí Standfordské univerzity vězení, které mělo po dva týdny sloužit experimentu ověřujícímu hypotézu, že vliv sociální situace je mocnější než individuální dispozice. Dvacetičtyřem subjektům, kteří byli vyhodnoceni ze všech přihlášených jako nejnornější a nejzdravější, byly náhodně přiděleny role vězňů a

---

⁹⁰ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 189. ISBN 978-80-247-1428-8.

⁹¹ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 37. ISBN 80-86181-80-4.

⁹² ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 38. ISBN 80-86181-80-4.

⁹³ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 68. ISBN 80-86181-80-4.

dozorců. Experiment se snažil o co nejvěrnější simulaci reality, takže se začalo nečekaným pozatýkáním vybraných osob, na policejní stanici se provedl zápis a následovalo uvěznění. Nechyběly ani vězeňské a dozorcovské uniformy. Z důvodu stupňujícího se sadistického chování ze strany dozorců a nervového zhroucení několika účastníků byl nakonec experiment ukončen po pouhých šesti dnech. Slovy samotného Zimbarda došlo k tomu, že „*zlo situace triumfovalo nad dobrými lidmi.*“⁹⁴ Přestože musel být experiment předčasně zastaven, přinesl poznání, že některé situace mohou mít na jedince tak silný vliv, že vyvolají předem nepředpověditelné chování. Jde především o situace, jež jsou pro jedince nové, takže se nemůže opřít o žádnou dřívější zkušenost, a tudíž ani individuální dispozice nemohou predikovat jeho jednání. Další zjištění představuje skutečnost, že i umělé a dočasné hraní rolí může mít na jedince zcela realistický dopad související s tendencí uvádět svoje postoje, hodnoty a přesvědčení do souladu se zaujatou rolí. Standfordský vězeňský experiment demonstroval možnost dramatické transformace lidské povahy prostřednictvím sociálních okolností a prokázal, že dobré lidi lze donutit či svést ke zlu tím, že jsou uvedeni do „*totální situace, která mění lidskou povahu a ruší smysl pro stabilitu a integritu osobnosti, charakter a morálku.*“⁹⁵ Smyslem situacionistického přístupu je podle Zimbarda „*povzbuzovat všechny k osobní pokoře při pokusech pochopit „nemyslitelné“, „nepředstavitelné“ a „nesmyslné“ zločiny. Místo toho, abychom okamžitě zaujali vysoký morální postoj, který nás dobré lidi odlišuje od lidí zlých, a nepárali se s analýzou kauzálních faktorů v takové situaci, nám situacionistický přístup nabízí přednost „atribuční shovívavosti“: jakýkoli čin, zlý nebo dobrý, který kdy nějaká lidská bytost vykonala, by mohl vykonat kdokoliv, pokud by podléhal týmž situačním silám.*“⁹⁶

3.1.2 Moderní individualismus jako aspekt konformity

Co znamená konformismus, již bylo vyloženo v předchozím textu. V následujícím výkladu se zaměříme na souvislost konformity a moderního individualismu. Nejprve však krátce k samotnému pojmu moderní individualismus. V tomto kontextu je

---

⁹⁴ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 60. ISBN 80-86181-80-4.

⁹⁵ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 128-129. ISBN 80-86181-80-4.

⁹⁶ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s. 68-69. ISBN 80-86181-80-4.

adjektivum moderní používáno ve vazbě na modernitu, již zjednodušeně řečeno rozumíme určitou civilizační epochu, která v různých fázích probíhá již od konce 18. století, a podle Ch. Potoka „jde pravděpodobně o nejtvůrčivější, nejsvobodnější, nejbohatší, nejvíce odlidšťující a nejvražednější civilizaci v lidských dějinách.“⁹⁷ Nástup modernity přinesl zcela zásadní rozpad dosavadních společenských struktur, a zatímco se „věčné“ hodnoty otřásaly v základech a tradiční pospolitosti se rozpadaly, v těžkých bolestech se rodil moderní individualismus.“⁹⁸ Pro modernitu je typický střet dvou protichůdných základních diskurzů, které Keller označuje jako diskurs osvobození a diskurs disciplinizace.⁹⁹ Diskurz osvobození zdůrazňuje emancipační charakter modernity oproti společnosti tradiční. Modernita přináší jedinci více svobody a pocit autenticity, stejně tak ale i více nejistot a pocity osamění a odcizení. Diskurs disciplinizace pak upozorňuje na to, že nová forma organizování společnosti spojená s modernitou se sice nese v duchu větší efektivity a racionality lidských činností, ale zároveň s sebou přináší nové formy dohledu a kontroly a účinnější prostředky manipulace myšlení a jednání jedinců.¹⁰⁰

Modernita tedy vyvolala mimo jiné proces individualizace, kterým Fromm rozumí proces vyčleňování jedince z jeho původních vazeb, jež mu poskytovaly bezpečnost a pocit sounáležitosti a zakořenění.¹⁰¹ Samotný pojem individualismus je teoretiky nejčastěji interpretován jako vlastnost společenského života¹⁰², kdy identita jedince přestává být daností, ale stává se úkolem, spolu s kterým je na jedince svalována i zodpovědnost za plnění tohoto úkolu a důsledky s tím spojené.¹⁰³

Můžeme tedy shrnout, že moderní individualismus znamená pro člověka větší prostor, svobodu a nezávislost, ale s ohledem na fakt, že jeho identita již není

---

⁹⁷ in KOSEK, Jan. *Právo (n)a předsudek: Historické, filozofické, sociálně psychologické, kulturní a právní souvislosti stereotypů a předsudků*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, s. 84. ISBN 978-80-7363-312-7.

⁹⁸ KOSEK, Jan. *Právo (n)a předsudek: Historické, filozofické, sociálně psychologické, kulturní a právní souvislosti stereotypů a předsudků*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, s. 83. ISBN 978-80-7363-312-7.

⁹⁹ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 27. ISBN 80-86429-52-0.

¹⁰⁰ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 27. ISBN 80-86429-52-0.

¹⁰¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 123. ISBN 80-206-0290-9.

¹⁰² BARTOŠ, František. Individualismus a kolektivismus v české populaci a jejich souvislosti s narcismem. *Sociológia*. 2010, roč. 42, č. 2, s. 135.

¹⁰³ BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2004, s. 171. ISBN 80-204-1195-X.

společenskými mechanismy předem určena, znamená pro něj i větší izolovanost spojenou s pocitem bezvýznamnosti a bezmocnosti.

Otázky vztahu moderního individualismu a konformity jsme se již zlehka dotkli v souvislosti s výkladem o totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové. Extrémní individualismus považuje Arendtová za důsledek rozpadu třídní společnosti, který stojí za zrodem masového člověka a mas jakožto základního atributu totalitárních režimů. Pomocí konformismu pak organizuje masová společnost lidské jedince do skupin, ve kterých již sami nejednají, ale pouze se náležitým způsobem chovají.¹⁰⁴

Fromm považuje konformitu za jeden ze společensky velmi významných mechanismů úniku před nejistotami, osamělostí a pocitem bezvýznamnosti, s kterými se jedinec potýká v důsledku moderního individualismu. Konformita jako řešení, které podle Fromma volí většina normálních lidí ve společnosti, spočívá v tom, že „*jedinec přestane být sám sebou, vnitřně si osvojí model osobnosti, který mu nabízejí kulturní vzory, a proto se stane přesně takovým, jako jsou ostatní a jak to od něho očekávají.*“¹⁰⁵ Tím, že se člověk vzdá své individuality a stane se automatem, jenž je totožný s miliony dalších automatů kolem, zbaví se za cenu ztráty vlastního já úzkosti a pocitu osamělosti. Tato tendence je ve společnosti natolik rozšířená, že i když se každý domnívá, že jeho myšlenky, city a přání jsou jeho vlastní, jde podle Fromma ve většině případů o pouhou iluzi, neboť ve skutečnosti jde o myšlenky, city a přání, které jedinec přijal za svá, protože jsou žádoucí. Tato ztráta identity však vyvolává nárůst pochybností a nejistoty, neboť jedinec sám neví, kdo vlastně je. Nakonec mu tedy nezbývá nic jiného než se přizpůsobovat a neustále přitakávat ostatním v naději, že bude-li se chovat podle očekávání druhých, bude jejich prostřednictvím vědět, kdo vlastně je. Tato vzrůstající bezmocnost a nejistota člověka způsobená tím, že se stal automatem konformismu, má za následek ochotu člověka podrobit se novým autoritám, které mu pomohou eliminovat tuto nejistotu a bezmocnost.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2007, s. 56. ISBN 978-80-7298-185-4.

¹⁰⁵ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 100. ISBN 80-206-0290-9.

¹⁰⁶ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 100-110. ISBN 80-206-0290-9.

3.2 Autorita

Na úvod poznamenejme, že autorita byla jedním z klíčových pojmů klasické sociologie figurujících při popisu přechodu od společnosti tradiční ke společnosti moderní. V kontextu tohoto tradičního pojetí autority vyjadřovala autorita vnitřní řád společnosti. Byla vtělena do morálky a všech tradičních institucí, jako byla rodina, příbuzenství, sousedství, farnost, panství či korporace, vůči kterým byli členové společnosti po generace loajální. V důsledku rozkladu tradiční společnosti pak autorita v tomto smyslu přestala být vnímána jako součást nezpochybnitelného řádu věcí.¹⁰⁷

V tomto tradičním pojetí významu autority chápe autoritu i Arendtová, když říká, že autorita v původním slova smyslu je již minulostí, protože všechny tradiční autority padly spolu s třídní společností. Význačným rysem moderního světa je tak trvalá krize autority způsobená ztrátou jejich v minulé společnosti неотředitelných základů.¹⁰⁸ V této souvislosti jde Fromm ještě dále, když konstatuje, že vymizela autorita nejen vnější, reprezentovaná institucemi, ale i autorita vnitřní, jež tu vnější nahradila a která spočívá ve vlastním svědomí člověka. Podle Fromma se autorita stala neviditelnou, anonymní a je zamaskována zdravým rozumem, vědou, duševním zdravím, normálností či veřejným míněním.¹⁰⁹

Pozdější chápání významu pojmu autorita se oproti tradičnímu pojetí autority značně rozšířilo. Pod pojmem autorita lze rozumět moc, které se podařilo ospravedlnit svoji existenci, a jejíž projevy jsou tak akceptovány těmi, jichž se týkají.¹¹⁰ Přičemž podle Kellera platí, že samotný „*princip autority působí stejně v oblasti vědění jako v oblasti moci: akceptovat autoritu znamená dobrovolně se zdržet přezkušování toho, co je dáno k věření, co platí.*“¹¹¹ Rovněž i podle Arendtové je nezpochybnitelné uznání ze strany těch, kteří jí akceptují, charakteristickým prvkem autority.¹¹²

Pokud bychom uvažovali nad psychologickým rozměrem autority, pak akceptace autority v totalitárním režimu je postavena na jiných základech než akceptace autority v režimu demokratickém. Zatímco v totalitárním režimu je vláda jako autorita

---

¹⁰⁷ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 391-404. ISBN 80-86429-52-0.

¹⁰⁸ ARENDTOVÁ, Hannah. *Krize kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 5-8. ISBN 80-204-0424-4.

¹⁰⁹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 92. ISBN 80-206-0290-9.

¹¹⁰ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: SLON, 2004, s. 171. ISBN 80-86429-39-3.

¹¹¹ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: SLON, 2004, s. 171. ISBN 80-86429-39-3.

¹¹² ARENDTOVÁ, Hannah. *O násilí*. 3. vyd. Praha: Oikoymenh, 2011, s. 37. ISBN 978-80-7298-464-0.

akceptována jedinci většinou z důvodu, že jim zjednodušeně řečeno nic jiného nezbyvá, v demokratickém režimu je akceptace vlády jako autority spojena většinou i s určitým vnitřním srozuměním jedinců s touto mocí. V demokratickém režimu je navíc v rámci stvrzení legitimacy autority přípustný i nezájem o politické dění či jeho kritika. Oproti tomu v totalitárním režimu je nesouhlas a někdy i prostý nezájem považován za útok proti autoritě, a proto bývá po jedincích vyžadováno, aby akceptaci moci projevovali především navenek žádoucím chováním.¹¹³ Například Fromm zohledňuje psychologický rozměr autority, když spojuje autoritu se vztahem nadřazenosti a podřazenosti a rozlišuje dvě krajní podoby autority: autoritu racionální a omezující. U racionální autority převažuje obdiv a nadřazenost je podmínkou pro pomoc autoritě podřízené osobě. U omezující autority převažuje nevole či nenávist a nadřazenost je podmínkou k vykořisťování. Zároveň podotýká, že u této omezující autority se může nenávist podřízeného jedince změnit naopak v obdiv a to z důvodu snahy potlačit tento pocit nenávisti a zmírnit pocit ponížení, který je s tímto typem autority spjatý.¹¹⁴ Ve světle předchozího výkladu o konformitě tedy v daném případě dochází k eliminaci kognitivní disonance.

Podstatným předpokladem akceptace autority je její legitimita ve smyslu obecného uznání práva na výkon moci.¹¹⁵ Legitimitou mocenské autority (vlády) se zabýval jeden z do dnešní doby nejvíce citovaných klasických sociologů Max Weber.¹¹⁶ Na základě toho, od čeho odvozuje autorita svůj nárok na uznání, či jinak řečeno, dle toho, na čem existující moc zakládá svou legitimitu, rozlišuje Weber tři ideální typy autority: legální, tradiční a charismatickou.

Legální autorita znamená autoritu systému neosobních pravidel. Její legitimita je založena na víře v závaznost přijatých právních norem. Poslušnost není vyžadována vůči konkrétnímu subjektu, ale vůči tomuto souboru pravidel majících formu právní

---

¹¹³ LUKAS, Josef a Josef SMOLÍK. *Psychologie vůdcovství: lídři a uplatňování moci*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, s. 59-60. ISBN 978-80-251-2139-9.

¹¹⁴ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 90-91. ISBN 80-206-0290-9.

¹¹⁵ ŠAFR, Jiří. Legitimita a legitimizace. *SOCIOweb* [online]. [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=173&lst=105>

¹¹⁶ Max Weber pracuje v této souvislosti s pojmem panství, kterým rozumí předpoklad, že příslušné osoby uposlechnou rozkazu jistého obsahu. V užším slova smyslu pak hovoří o panství politickém, kdy se jedná o mocenskou autoritu ve vztahu k politické vládě respektive politické moci v obecném smyslu. S ohledem na žádoucí zachování jednotné terminologie je v této práci užíván pojem autorita, přičemž v souvislosti s výkladem Maxe Webera jde tedy o autoritu ve smyslu politického panství. Viz WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. 1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, 294 s. ISBN 80-204-0611-5.

normy. Nejčistší podoba legální autority je postavena na byrokratickém správním aparátu, jehož úředníci jsou odborně školeni ve znalosti a aplikaci právních norem a do svých funkcí jsou jmenováni.¹¹⁷

Legitimita tradiční autority je založena na víře v posvátnost odedávna uznávaných, z generace na generaci přecházejících poměrů. Poslušnost posvěcená dlouhou tradicí je vyžadována vůči konkrétnímu jedinci, takže vůči osobní autoritě. Představitel této osobní autority je sice rovněž poslušen tradici, ale ta mu poskytuje poměrně široký prostor pro uplatňování osobní libovůle. Nejčistší podobou tradiční autority je gerontokracie a primární patriarhalismus, v důsledku dalšího dějinného vývoje je tradiční autorita spojována s patrimonialismem.¹¹⁸

Konečně základem charismatické autority je víra jedinců ve výjimečné, nadlidské vlastnosti vůdce, přičemž nezáleží na tom, v jaké oblasti se tyto mimořádné vůdcovy vlastnosti projevují. Může jít o oblast náboženskou, vojenskou či jinou. Stejně jako u tradiční autority je i zde poslušnost a v tomto případě zároveň i oddanost orientována vůči osobní autoritě. V kontextu dvou předchozích typů autorit se charismatická autorita projevuje jako mocná revoluční síla, která bourá odjakživa uznávané, tradicí nebo zákony posvěcené poměry. Charismatická autorita tedy vždy vzniká v důsledku nějaké mimořádné situace, s čímž souvisí její intenzita a zároveň i pomíjivost. Po odeznění revolučního charakteru charismatická autorita zpravidla přechází v autoritu tradiční či legální.¹¹⁹

Keller k uvedeným Weberovým ideálním typům autority dodává, že ve všech případech platí, že pokud se autorita pevně neopírá o moc, je lehce zpochybnitelná a do budoucna těžko udržitelná. Autorita podle něj vždy znamená oprávněnost přikazovat, regulovat, určovat, řídit.¹²⁰

3.2.1 Poslušnost vůči autoritě

Poslušnost bývá mimo jiné považována za formu podrobení se, o němž bylo pojednáno v předchozí kapitole jako o důsledku působení sociálního vlivu, jehož

---

¹¹⁷ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2.vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 274-275. ISBN 80-86429-52-0.

¹¹⁸ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 275. ISBN 80-86429-52-0.

¹¹⁹ KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, s. 275-276. ISBN 80-86429-52-0.

¹²⁰ KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: SLON, 2004, s. 171-172. ISBN 80-86429-39-3.

projevem je určité konformní jednání, které není trvalejšího rázu a nezbavuje jedince vlastního přesvědčení. Podstatou podrobení se je podle Výrosta vždy nějaký přímý a jasně formulovaný požadavek, přičemž o poslušnosti hovoříme tehdy, je-li takovýto požadavek vznesen autoritou v podobě příkazu.¹²¹ Rovněž jsme upozornili na to, že méně trvalý ráz důsledku působení sociálního vlivu neznamená jeho menší závažnost. Tato skutečnost byla prokázána v již zmíněném proslulém experimentu Stanleyho Milgrama, který se rozvinul v řadu zpracovaných studií o poslušnosti. Podle Milgrama může k určitému chování, které by bylo pro jedince jednajícího samostatně naprosto nemyslitelné, dojít i bez váhání, vede-li k němu příkaz. Podstatou poslušnosti je pak podle něj fakt, že jedinec se považuje pouze za nástroj, který uskutečňuje přání jiné osoby, v důsledku čehož se necítí být zodpovědným za takto provedené činy. Milgram dochází k závěru, že nedávná historie i pozorování v každodenním životě vedou k poznání, že poslušnost představuje u mnoho lidí hluboce zakořeněnou behaviorální tendenci, která může zvítězit nad etikou, soucitem i morálkou jedinci vlastní.¹²² Výsledek Milgramova experimentu, jehož cílem bylo zjistit, nakolik budou jedinci poslušní vůči autoritě, jejíž příkazy jsou v rozporu s morálními hodnotami, konkrétně jak daleko budou schopni zajít v plnění příkazů působit rostoucí bolest protestující oběti, byl již uveden v předchozí kapitole. Zmiňme se ještě o některých zjištěních, která vyplynula z provedených variací tohoto experimentu.

Jednou z testujících proměnných byla například vzdálenost mezi „učitelem“ a „žákem“. Z výsledků vyplynulo, že míra poslušnosti klesá s tím, čím bezprostřednější je kontakt mezi osobou dávající šoky a její obětí, což Milgram vysvětloval silnější emocionální odezvou vyvolanou u učitele. Zcela pochopitelně se jako relevantní proměnná ukázala být i blízkost autority. Platí zde stejná nepřímá úměra jako v předchozím případě, čím více se autorita vzdalovala od osoby dávající šoky, tím méně byla tato osoba poslušná. Ve stejném směru měla na míru poslušnosti rovněž podstatný vliv prestiž autority vyjádřená osobou vědce a vědeckým prostředím, což v očích poslušných činilo autoritu legitimní.¹²³ Nakonec ještě zmiňme nezpochybnitelnost

---

¹²¹ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s.350. ISBN 978-80-247-1428-8.

¹²² MILGRAM, Stanley. *Obedience to Authority: an experimental view*. New York: Harper Perennial Modern Thought, 2009, s.1. ISBN 978-0-06-176521-6.

¹²³ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 351-352. ISBN 978-80-247-1428-8.

autority. V situaci, kdy se na scéně objevili další dva spolupracovníci, kteří měli účastníkovi asistovat, a kteří se následně autoritě vzepřeli, poslušnost účastníků dramaticky klesla.¹²⁴

Situace, kdy je po jedincích vyžadována slepá poslušnost vůči normám odporujícím morálním hodnotám, se neodehrávají jen v laboratorních podmínkách, ale naopak podnětem pro zkoumání této tzv. destruktivní poslušnosti byly reálné a historicky významné události spojené zejména s totalitárními režimy. Otázka destruktivní poslušnosti uvaluje podle Výrosta na jedince obrovské dilema: „*přežít za cenu „černého“ svědomí, nebo zachovat si „čisté“ svědomí a nést za to následky*“.¹²⁵ Nutno dodat, že s takovým dilematem se jistě mnoho z nás potýká v každodenním životě.

3.2.2 Autoritářská osobnost

Víceméně samostatným konceptem, o kterém na konci této kapitoly pojednáme, je autoritářská osobnost. Za konceptem autoritářské osobnosti stojí nespočetné množství výzkumů a prací, na jejichž počátku stála určitá snaha předložit možné vysvětlení existující široké podpory fašismu a nacionálního socialismu. Autoritářská osobnost se tedy, jak by se na první pohled mohlo zdát, nevztahuje výlučně jen na vůdce, ale zejména na stoupence těchto vůdců.

Pilířem výzkumu problematiky autoritářské osobnosti je obsáhlé kolektivní dílo z roku 1950 nesoucí název *Autoritářská osobnost*, ve kterém Theodor Adorno se svými kolegy¹²⁶ prezentuje výsledky svého rozsáhlého výzkumu předsudků provedeného pomocí tří škál: škály antisemitismu, etnocentrismu a fašismu. Výsledky provedeného výzkumu podle autorů prokázaly platnost jejich hypotézy, že politické, ekonomické a společenské názory a postoje jedince tvoří určitý koherentní soubor, který vyvěrá z obecnější osobnostní struktury.¹²⁷ V průběhu výzkumu T. Adorno s kolegy postupně zkonstruovali nástroj měření autoritářské osobnosti, tzv. F škálu sestávající z celkem 30

---

¹²⁴ MYERS, David G. *Social psychology*. 6. vyd. Boston: McGraw-Hill, 1999, s. 223. ISBN 0-07-290217-5.

¹²⁵ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s.350. ISBN 978-80-247-1428-8.

¹²⁶ Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, Nevitt Sandford

¹²⁷ LUKAS, Josef a Josef SMOLÍK. *Psychologie vůdcovství: lídři a uplatňování moci*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, s. 143-145. ISBN 978-80-251-2139-9; VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 36. ISBN 978-80-247-1428-8.

položek, která zahrnuje řadu vzájemně propojených fašistických osobnostních predispozic, jejichž přítomnost ve svém souhrnu dokládá u jedince syndrom autoritářství. Výsledkem bylo vytvoření charakterového typu autoritářské osobnosti, jež se vyznačuje devíti na základě výzkumu výstižně popsány strukturálními charakteristikami.¹²⁸ Pokud bychom měli tyto charakteristiky stručně shrnout do zjednodušeného popisu autoritářské osobnosti, pak je autoritářskou osobností jedinec lpící na hodnotách střední třídy, který nekriticky přijímá autoritu akceptovanou ve vlastní skupině, má tendenci odsuzovat a trestat osoby porušující konvenční hodnoty a odmítá jakoukoli subjektivitu ať už vlastní či cizí. Je stereotypní, pověřivý, věří v mystické určení osudu jednotlivce a rozděluje svět na vztahy silných a slabých, vůdců a následovníků. Dále je pro něj typická destruktivnost a cynismus, přesvědčení o nebezpečnosti a špatnosti vnějšího světa a zaujetí sexuální tematikou.¹²⁹

Na Adornův výzkum navázalo značné množství dalších výzkumů, které více či méně vycházely z jeho teoretických a metodologických principů, a jejichž prostřednictvím se koncept autoritářské osobnosti kriticky analyzoval a dále upravoval a dotvářel. Postupně se opouštěla půda fašismu a nacionálního socialismu a předmětem výzkumů se stala obecně problematika pravicového i levicového extremismu.

Ačkoli teoretické a metodologické základy konceptu autoritářské osobnosti položil T. Adorno se svými kolegy, samotným fenoménem se již ve 30. letech 20. století zabýval Fromm. V pojetí Fromma je autoritářství dalším mechanismem úniku jedince před svobodou představující „*tendenci vzdát se nezávislosti svého vlastního individuálního JÁ, sloučit je s někým nebo s něčím mimo sebe, a tak získat sílu, která jeho vlastnímu JÁ chybí*“¹³⁰. Tento mechanismus úniku popisuje Fromm jako symbiózu masochistického a sadistického usilování, která je pro jedince východiskem, jak uniknout nesnesitelným pocitům osamění a bezmocnosti způsobenými rozpadem primárních vazeb. Protože vlastní JÁ je bezmocné a neschopné uskutečnit svou svobodu, je cílem masochistických snah ztratit sebe sama a najít nějakou věčnou a neotřesitelnou moc, jíž se jedinec podřídí, čímž se zachrání od trýznivých nejistot a povinností činit vlastní rozhodnutí. Podstatou sadistických snah je získat úplnou

¹²⁸ KREJČÍ, Oskar. *Politická psychologie*. Praha: Ekopress, 2004, s. 158. ISBN 80-86119-84-X.

¹²⁹ KREJČÍ, Oskar. *Politická psychologie*. Praha: Ekopress, 2004, s. 159. ISBN 80-86119-84-X; LUKAS, Josef a Josef SMOLÍK. *Psychologie vůdcovství: lidé a uplatňování moci*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, s. 145. ISBN 978-80-251-2139-9.

¹³⁰ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 79. ISBN 80-206-0290-9.

nadvládu nad jiným objektem, což je ale podle Fromma rovněž projev slabosti vlastního JÁ, která nutí jedince osvojit si jinou bytost, aby získal sílu, kterou on sám nemá. V tom vidí Fromm provázanost masochistických a sadistických snah, v obou případech je jejich příčinou „*neschopnost izolovaného jedince stát samostatně na vlastních nohách a potřeba symbiotického vztahu, který toto osamění překonává*“.¹³¹

Podstatu autoritářského charakteru Fromm popisuje jako simultánní výskyt těchto sadistických a masochistických sil. Autoritářský charakter je jako struktura osobnosti vždy charakterizována svým postojem k autoritě, když na jedné straně se chce autoritě podřídít a na straně druhé chce sama být autoritou a podřídít si jiné, a jako takovou ji Fromm považuje za lidský základ fašismu.¹³² Autoritářský charakter je okouzlen mocí pro samotnou podstatu moci, a čím více je jeho objekt bezmocnější, tím více je povzbuzován. Osud je podle autoritářského charakteru vyšší mocí, u které nezbyvá jedinci nic jiného než se jí podřídít, a která může být racionalizována např. jako přírodní zákon. Odvahou a hrdinstvím pak není osud měnit, ale podřídít se mu. Autoritářský charakter věří v autoritu pouze za předpokladu, že je bezpodmínečně silná a nařizující, protože objeví-li se jen náznak její slabosti, začne jí pohrdat a nenávidět. V důsledku svých sadomasochistických snah nezná pojem rovnosti a uvažuje pouze v kategoriích nadřazenosti a podřízenosti, takže například i „*rozdíly v sexu či v rase jsou pro něj proto jen znaky nadřazenosti či méněcennosti*.“¹³³

V souvislosti s předchozím výkladem o konformitě můžeme říci, že koncept, respektive syndrom autoritářské osobnosti se konstruoval z pohledu dispozičního přístupu, neboť se snaží identifikovat potencionálně fašistické jedince tím, že se zaměřuje na určité osobnostní predispozice vytvářející takovou strukturu osobnosti, která je náchylná k antidemokratické propagandě.¹³⁴ Nepřekvapí tedy, že z pohledu situacionistického přístupu se snáší na tento koncept kritika. Například Zimbardo konstatuje, že se autoři syndromu autoritářské osobnosti vedeni předsudkem o dispozičních soustředili na osobnostní faktory, jež utvářely fašistickou mentalitu, avšak „*přehlédli množství procesů, které působily na politické, ekonomické, společenské a*

---

¹³¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 84-118. ISBN 80-206-0290-9.

¹³² FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 90. ISBN 80-206-0290-9.

¹³³ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 92-95. ISBN 80-206-0290-9.

¹³⁴ ADORNO, Theodor W., ELSE FRENKEL-BRUNSWIK, DANIEL J. LEVINSON a NEVITT SANFORD. *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row, 1950, s. 1. Dostupné z: http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/AP4.pdf

historické úrovni analýzy a vhněly tak miliony jedinců přímo do omezených kanálů chování, které spočívalo v nenávisti k Židům a obdivování zdánlivé síly diktátora“.¹³⁵

3.3 Vybrané projevy autority a konformismu v nacistickém Německu

3.3.1 Podpora nacismu

Jak připustil například Konrad Adenauer, „nacionální socialismus by se v Německu nemohl nikdy dostat k moci, kdyby u širokých lidových vrstev nenašel půdu připravenou k zasetí moru.“¹³⁶ Připomeňme si, že jedním z významných činitelů, které se podílejí na vysvětlení tehdejší narůstající podpory nacismu, je bezpochyby společenská atmosféra, která po první světové válce (nejen) v Německu panovala. Pád impéria, prohraná první světová válka, stigma viníka a nezdařilý pokus o zavedení demokratického parlamentarismu v podobě Výmarské republiky jsou jen základní mezníky doprovázené sledem politických, ekonomických a sociálních krizí, s nimiž se německá společnost s výjimkou několika roků ve dvacátých letech po většinu času poválečného období potýkala. Dopady všech těchto událostí však nebyly jen celospolečenské, ale rovněž individuální. Již několikrát jsme se zmiňovali o nejistotě, pochybnostech a pocitech osamocенosti a bezvýznamnosti, kterým byli jedinci v důsledku rozpadu společenských struktur a hodnot vystavováni.

Sebastian Haffner vyzdvihuje zejména situaci mladých Němců, v níž se ocitli v oněch mírových časech mezi lety 1924 – 1929. V tomto období se jim totiž naskytla příležitost naplno vychutnat plody moderního individualismu, který je vyzýval k tomu, aby si zařídili život zcela podle svého. Jenže se ukázalo, že tato generace mladých, ke které patřil i sám Haffner, si s darem svobodného soukromého života nevěděla rady. Doposud neznala nic jiného než veřejný chaos, anarchii a válečné statistiky. Smysl svého života a veškeré podněty pro své emoce čerpala jen z veřejné sféry a to bylo najednou pryč. Ovšem jak si zařídit vlastní soukromý život podle svého je nikdo nenaučil.¹³⁷ Slovy Fromma se takto nabytá svoboda pro ně stala vlastně nesnesitelným

---

¹³⁵ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s.40. ISBN 80-86181-80-4.

¹³⁶ GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu: rakouští a němečtí ariosofisté 1890-1935 : tajné árijské kultury a jejich vliv na nacistickou ideologii*. Praha: Votobia, 1998, s. 8. ISBN 80-7220-023-2.

¹³⁷ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 71-74. ISBN 80-7260-067-2.

břemenem, neboť tuto svobodu k realizaci své individuality, tzv. „svobodu k“, neuměli a nebyli schopni realizovat.¹³⁸ Nadto všude ve vzduchu visící Marxovo proroctví o nevyhnutelnosti vývoje připravilo členy společnosti o rozhodnost a sílu.¹³⁹ Nejasnost společenských poměrů a neukotvenost jedinců jsou tak jedním z možných důvodů vysvětlujících úspěch nacionálního socialismu. Zejména ve 20. letech byla v Německu podle Browninga a Siegelbauma klíčová „*touha obyvatelstva překonat disharmonickou tříšť identit splynutím do Volksgemeinschaftu.*“¹⁴⁰ Ovšem nadchnutí se pro tuto ideu rozhodně nebylo omezeno německými hranicemi. Jak totiž konstatuje Snyder, „*německý nacionální socialismus však vykazoval i jistou celoevropskou atraktivitu. Němci na rozdíl od Italů nabízeli obraz postdemokratické a silné Evropy, v níž sice vládne Německo, ale prospěch z ní mají i další západní země. Tato představa mnohé západní intelektuály přitahovala a někteří v ní upřímně věřili.*“¹⁴¹

Pokud jde o volební úspěch nacistů, pak Browning a Siegelbaum definují jeho tři základní zdroje. Prvním zdrojem je valná většina voličstva nekatolických a nesocialistických stran. Dalším zdrojem bylo poměrně velké množství prvovoličů, a to těch, co dříve volit nechodili nebo z důvodu věku chodit nemohli. Poslední významný zdroj představovali bývalí voliči Sociálnědemokratické strany Německa.¹⁴² Po nacistickém volebním úspěchu následovalo hromadné vstupování do nacistické strany a nacistických organizací. Důvody vstupu byly různé. Byl to strach, mlhavé omámení jednotou, magnetismus masy, pomsta za zradu politické opozice či naivní přesvědčení, že vstupem do strany lze změnit její nasměrování, ale jak Haffner poznamenává, všechno jsou to důvody vykazující známky jakéhosi nervového zhroucení, žádný přesvědčivý a pozitivní důvod se neobjevoval.¹⁴³

Stejně tak i motivy vstupu do oddílů SS byly podle Sofského zejména u mladých mužů zpravidla naprosto banální a s politickou ideologií měly málo společného. Vstup do oddílů SS představoval pro některé šanci dostat se do řad důstojníků bez jinak

---

¹³⁸ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s. 28-29. ISBN 80-206-0290-9.

¹³⁹ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 74. ISBN 80-7260-067-2.

¹⁴⁰ GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 355-356. ISBN 978-80-200-2035-2.

¹⁴¹ JUDT, Tony a Timothy SNYDER. *Intelektuál ve dvacátém století: rozhovor Timothyho Snydera s Tonym Judtem*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2013, s.186. ISBN 978-80-7260-289-6.

¹⁴² GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, s. 320. ISBN 978-80-200-2035-2.

¹⁴³ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 124-125. ISBN 80-7260-067-2.

nutného předběžného vzdělání, pro jiné splnění touhy žít ve vojenském společenství mužů, pro další možnost nosit černou uniformu, anebo zkrátka jen příležitost osamostatnit se od rodičů.¹⁴⁴

Nabízení vysokých profesních pozic, které ve své podstatě představovaly odměnu za konformní chování, se týkalo i takových odvětví jako například justice. Haffner, jenž na začátku 30. let působil u berlínského Komorního soudu jako soudní čekatel, vzpomíná na lichotivé dopisy, ve kterých byli soudní čekatelé označováni za generaci, jejímž úkolem je vybudovat nové německé právo, a lákáni ke vstupu do Národněsocialistického svazu právníků, aby se mohli podílet na „*ohromných úkolech, jež před nás staví vůdcova vůle*“.¹⁴⁵

Fromm dodává, že poté, co se Hitler chopil moci, se nacistická vláda pro miliony lidí ztotožnila s Německem. Odpor proti Hitlerovi by tak ve svém důsledku pro jedince znamenal vyloučení se z německého společenství. Stejně tak, když se po zrušení ostatních politických stran stala strana nacistická stranou „německou“, znamenala by opozice vůči ní opozici vůči Německu. To hrálo zásadní roli při dalším rozhodování. I když se totiž mnoho jedinců neztotožňovalo s principy nacismu, většina z nich volila raději pocit spolupatříčnosti k Německu než izolaci a osamocení.¹⁴⁶

3.3.2 Dopady uplatňování nacistické ideologie

Jedním z vlivových principů obsažených v Milgramově paradigmatu o přinucení obyčejných lidí podílet se na zjevně škodlivém chování je „*nabídnout takovou ideologii, aby velká lež poskytla ospravedlnění jakýmkoli prostředkům na dosažení zdánlivě žádoucího a významného cíle*“.¹⁴⁷

S podstatou nacistické ideologie jsme se již seznámili. Nyní se zastavíme u některých metod uplatňování nacistické ideologie, které se bezpochyby podílely na zajištění ať už větší či menší míry konformního chování, případně poslušnosti ze strany společnosti.

---

¹⁴⁴ SOFSKY, Wolfgang. *Řád teroru: koncentrační tábor*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006, s. 109. ISBN 807203-818-4.

¹⁴⁵ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 165. ISBN 80-7260-067-2.

¹⁴⁶ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, s.112. ISBN 80-206-0290-9.

¹⁴⁷ ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, s.44. ISBN 80-86181-80-4.

Velmi efektivním se ukázalo být vyvolání přesvědčení v lidech o neomylnosti nacistické ideologie. K tomuto přesvědčení přispívala důležitá metoda nacistické propagandy spočívající v předkládání politických záměrů ve formě proroctví. Z tohoto pohledu se veškeré události děly pod vlivem nezměnitelných zákonů, takže nemělo cenu vzdorovat, protože se to prostě stát muselo. A jakmile se to stalo, získalo ono proroctví funkci retrospektivního alibi, kdy se stalo prostě jen to, co se stát mělo a muselo.¹⁴⁸

Umění dezinformace, které nacisti neopustili ani na konci války, bylo běžně využívaným prostředkem zejména v souvislosti s politikou masového vyvražďování Židů. Tak byly v září 1941 v Kyjevě, a pak ještě mnohokrát na spoustě dalších míst, vyvěšeny plakáty hlásající, že Židé mají být přesídleni, a proto se mají dostavit k transportu se svými doklady, penězi a cennostmi. Mnozí z nich dorazili na místo určení ještě před úsvitem v naději, že si v přesídlovacím transportu zajistí lepší místo.¹⁴⁹ Nechvalně proslulé vybízení obětí vyhlazovacích táborů ke vstupu do sprch bylo dalším obrazem tohoto umění dezinformace. Poslední rok války pak byl další demonstrací toho, že lživé přesvědčování nacistů neznalo meze. V srpnu 1944, kdy Rudá armáda vyčkávala na východním břehu Visly a kdy se již nedala uplatnit výzva k přesídlování, snažil se německý starosta přesvědčit lodžské Židy, kteří zůstávali naživu kvůli zbrojní výrobě, že se musejí co nejrychleji nechat evakuovat, dříve než sem vtrhne Rudá armáda, která se začne mstít lidem, kteří pro Němce vyráběli po dobu války zbraně.¹⁵⁰

Významné dopady měla i v souladu s nacistickou ideologií uplatňovaná politika selekce. V nejobecnější rovině probíhala selekce na úrovni celé společnosti, kdy byly právními normami vymezeny skupiny osob představující ohrožení ideje Volksgemeinschaft. Tohle legální definování nepřátel mělo zbytek společnosti přesvědčit o tom, že oni sami jsou v bezpečí a navíc je nacistický režim před těmito nepřáteli chrání. Značně lákavá představa Volksgemeinschaft, jakožto ústřední idea nacistické ideologie, mnohé přesvědčila o tom, že nacisté vlastně usilují o celospolečenský blahobyt, a toho, co se děje Židům, případně jiným společensky

---

¹⁴⁸ ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 482-483. ISBN 80-86005-13-5.

¹⁴⁹ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 202. ISBN 978-80-7432-254-9.

¹⁵⁰ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 301. ISBN 978-80-7432-254-9.

nežádoucím osobám, se ti ostatní nemusejí vůbec obávat. Individuální selekce se pak týkala jednotlivých obětí. Na této úrovni představovala selekce podle Sofského „všeobecné organizační schéma, jímž se „nadbyteční“ lidé oddělovali od pracovních sil, aby byli následně usmrceni.“¹⁵¹ Tato selekce praceschopných měla neblahé dopady zejména pro židovskou komunitu jako celek, když došlo k vytvoření zásadního společenského předělu mezi Židy, kteří pracovní povolení měli, a těmi, kdo se jím prokázat nemohli, což významně podrývalo jejich kolektivního ducha odporu. Namísto koordinování odporu totiž soustředili veškerou svou energii na získání potřebných pracovních dokladů, neboť propadli sklonu uvěřit, že díky patřičným dokumentům a pracovnímu nasazení budou smět zůstat se svými rodinami v ghettu.¹⁵²

3.3.3 Demonstrace racionalizace jednání

Z předchozího výkladu víme, že racionalizace jednání úzce souvisí s potřebou jedince snižovat pro něj značně nepříjemnou kognitivní disonanci. V nacistickém režimu, stejně jako v dalších totalitárních režimech, se jedinec ocitá v kognitivní disonanci zejména v důsledku postojově diskrepantního chování, přičemž nejčastěji jde právě o rozpor konformního chování a vlastního přesvědčení. Jeho přirozenou tendencí je pak hledat důvody přesvědčivě vysvětlující, případně ospravedlňující jedincovo chování.

Jeden německý policista, který se v roce 1941 na území okupovaného sovětského Běloruska podílel na vybíjení zdejších Židů, se ke skutečnosti, že postřílel desítky žen, dětí a nemluvňat, vyjádřil v dopise adresovaném své ženě následovně: „*Vzpomněl jsem si na to, že mám doma dvě děti. S nimi by ty hordy zacházely stejně, ne-li desetkrát hůř. Smrt, kterou jsme jim dopřáli my, byla milosrdná a rychlá v porovnání s pekelným utrpením v žalářích GPU*“^{153, 154}

Židovští radní, kteří dopravovali obyvatele ghett na místo poprav, kde je nechali pozabíjet židovskými policisty, předkládali zpravidla následující vysvětlení: „*Kdybych*

---

¹⁵¹ SOFSKY, Wolfgang. *Řád teroru: koncentrační tábor*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006, s. 251. ISBN 80-7203-818-4.

¹⁵² SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 260. ISBN 978-80-7432-254-9.

¹⁵³ sovětská tajná služba NKVD (Lidového komisariátu vnitřních záležitostí) v letech 1922-1923

¹⁵⁴ SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, s. 205. ISBN 978-80-7432-254-9.

*tu práci odmítl nařídít, Němci by na mé místo dosadili mnohem horšího a krutějšího člověka, což by mělo nepředstavitelné důsledky.*¹⁵⁵

Vlivnou ukázkou dalšího způsobu řešení kognitivní disonance zmiňuje Haffner v souvislosti s nacistickými veřejnými slavnostmi, kterých byly plné ulice a náměstí. „*Chodilo víc a víc lidí – nejdříve ze strachu. Když se však dostavili podruhé, nepřišli ze strachu – to by bylo nízké a opovržením hodné. Tak si říkali, že se účastní z přesvědčení.*“¹⁵⁶

3.3.4 Hitlerův monopol autority

O Hitlerově monopolu autority můžeme hovořit v souvislosti s jeho privilegovaným postavením vůdce disponujícího rozsáhlou a fakticky neomezenou mocí ve všech myslitelných sférách společnosti. Hitler ve svých rukou koncentroval veškerou státní moc a nadto veškerá autorita na jakékoliv nižší úrovni byla bezprostředně odvozena přímo od Hitlera. Navenek prezentovaná funkční hierarchie, která by autoritu zprostředkovávala, byla podle Arendtové jen zdánlivá.¹⁵⁷ Vystupující v roli oslavovaného ochránce národa, byl Hitler nositelem titulu vůdce národa, vůdce strany, nejvyššího vojenského velitele, šéfa vlády a nejvyššího držitele výkonné moci, prvního zákonodárce a nejvyššího soudce. Kromě toho, že byl pojem vůdce ve společnosti zažitým a bezpodmínečným oslovením Hitlera, byl to oficiální titul, kterým se Hitler prezentoval i ve vztahu k zahraničí. Nejvíce podstatný je však v této souvislosti faktický význam postavení vůdce a s tím spojené konsekvence zejména v oblasti společnosti a práva.

K samotné ideji vůdce poznamenejme, že rozhodně nejde o nacistický vynález. Její tradice je spojována zejména s romanticko-konzervativními představami raného 19. století, které jako protipól demokratickým vládám postavily německo-germánské heroizované vůdcovství.¹⁵⁸ Tyto představy se dostávají do popředí zvláště v dobách nepříznivých, kdy se vláda silné osobnosti zdá být východiskem. Stejně tak se tyto představy rozbujely v německé společnosti, pro kterou byla značně lákavá vidina

---

¹⁵⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 202. ISBN 978-80-7419-028-5.

¹⁵⁶ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 120. ISBN 80-7260-067-2.

¹⁵⁷ ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 552. ISBN 80-86005-13-5.

¹⁵⁸ REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 126. ISBN 80-7203-604-1.

silného vůdce, který ji vyvede z versailleské potupy, chaotického Výmaru a celospolečenské krize. V tehdejší německé společnosti se to tak jen hemžilo různými demagogy a proroky předpovídajícími obnovení síly německého národa, z jejichž řad nakonec vítězoslavně vzešel Hitler.

Vznik obrazu Hitlera jakožto „vůdce příštího Německa“ spojuje Reichel s volbami v září 1930, kdy byly novinové titulky a rozhlasové zprávy plné Hitlera a jeho hnutí, a kdy se mu tak dostalo skutečné masové publicity. I přes pocity skepse a nevole, které Hitlerova osoba vyvolávala zejména u politického katolicismu a levicově orientovaného dělnictva, se na konci třicátých let, poté, kdy byly Hitlerovy připsány zásluhy za odstranění nezaměstnanosti, hospodářský zázrak a národní vzestup, velká většina obyvatel se svým vůdcem ztotožnila.¹⁵⁹ Vynalézavá nacistická propaganda vehementně prezentovala každý lokální či národní úspěch přímo jako úspěch Hitlera, což bylo zásadní složkou přiživování mýtu vůdce, který se kolem Hitlera důsledně vytvářel. Stěžejní součástí tohoto mýtu pak byla představa vštěpovaná společnosti, že Hitler vlastně naplňuje vůli vyšší moci a rovněž na základě této vůle se také stal vůdcem, což explicitně vyjádřil například Hermann Göring slovy: „ (...) *my milujeme Adolfa Hitlera, protože hluboce a neochvějně věříme, že nám byl seslán Bohem, aby zachránil a spasil Německo.*“¹⁶⁰ Německu byl tedy přímo souzen, což sám Hitler svým příznivcům často připomínal na řadě shromáždění ve svých projevech. Tak tomu bylo například v roce 1936 v Norimberku, kde zdůrazňoval svou vyvolenost slovy: „*Je to zázrak naší doby, že jste mě našli mezi tolika miliony! A že jsem já našel vás, to je štěstím pro Německo!*“¹⁶¹ Jeho „spasitelská úloha“ však zdaleka nekončila záchranou Německa. Pro německou společnost sice byla klíčová jeho role spasitele německého národa, kterému navrátí sílu a moc, ale Hitler měl mnohem vyšší ambice. V souladu se svou pravdou o dějinném procesu vystupoval Hitler jako spasitel celého lidstva, jehož

---

¹⁵⁹ REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 129. ISBN 80-7203-604-1.

¹⁶⁰ BREITFELDER. Metody nacistické propagandy. In: *Dějepis XVII: sborník katedry historie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1998, s. 9. Dostupné z: https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB8QFjAA&url=https%3A%2F%2Fcourseware.zcu.cz%2Fwps%2FPA_Courseware%2FDownloadDokumentu%3Fid%3D16716&ei=skb2U5ScEqn54QTY44DwAg&usg=AFQjCNEKGTCKQUR2fkLdZ1eH1_blVDQ&bvm=bv.73373277,d.bGE

¹⁶¹ REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, s. 124. ISBN 80-7203-604-1.

posláním bylo zničení hrozby lidské evoluce, tedy zničení Židů, a spasení árijského lidu, který pak lidstvo jako takové povede.

Tento pseudoreligiózní obraz osoby Hitlera, který pečlivě budovala nacistická propaganda v čele s Josefem Goebbelsem a dovytvářela sama společnost, a který jakoby žil svým vlastním životem téměř nezávislým na skutečné osobě Hitlera, dal vzniknout vůdcovskému kultu Hitlera, jenž se stal každodenní součástí všedního života lidí. Příznačně o tom vypovídaly například známé posvátné koutky v německých domácnostech, kde byl krucifix nahrazen hákovým křížem a Hitlerovou podobiznou, či propagování Hitlerovy knihy *Mein Kampf* jako bible všech Němců. Za zmínku jistě stojí v této souvislosti fakt, že tyto na první pohled zřejmé podobnosti náboženských a totalitárních systémů přivedly již v roce 1938 německého historika Erica Voegelina k tomu, že totalitární ideologie označil jako politická náboženství.¹⁶² Petrák k tomu dodává, že nacismus dosáhl úspěchu právě díky své podobnosti s prvotní vírou, kterou lidé po většinu své existence vyznávali. Nezbytným prostředkem, bez něhož by se nacisté neobešli ve své snaze o ovládnutí celého člověka, tak bylo hojné používání základních atributů víry, jako jsou symboly, kultury, demonizování nepřítelů, přesvědčování o vyvolenosti a apelů na soudržnost.¹⁶³

K udržení vůdcovského kultu pak bezpochyby značnou měrou přispívalo neustálé propagování vůdcovy neomylnosti. Hitler proto oznamoval své politické záměry formou prorocství, aby pak mohlo být uskutečnění těchto záměrů vykládáno jako potvrzení vůdcových předpovědí. Možnost, že by se Vůdce mohl někdy splést, byla naprosto vyloučena, což dokládá například i první ze slibů příslušníka strany NSDAP, který zněl: „Vůdce má vždy pravdu.“ Nacistická ideologie byla natolik prozíravá, že ani případná porážka nemohla usvědčit Hitlera z nepravdy, protože pro případ prohry předpověděl Hitler zničení německého národa.¹⁶⁴ O síle víry společnosti ve vůdcovský kult pak podle Sterna vypovídá i to, že až do poloviny války byly nejhrůznější zločiny nacistického režimu omlouvány obyvatelstvem ve zjevné víře, že vůdce o tom nic neví

---

¹⁶² in PETRÁK, Milan. *Skrytá autorita: iracionalita a dav v člověku*. 1. vyd. Praha: Dybbuk, 2011, s. 112. ISBN 978-80-7438-053-2.

¹⁶³ PETRÁK, Milan. *Skrytá autorita: iracionalita a dav v člověku*. 1. vyd. Praha: Dybbuk, 2011, s. 117. ISBN 978-80-7438-053-2.

¹⁶⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996, s. 482-483. ISBN 80-86005-13-5.

a že mu byly tyto špatnosti zatajeny.¹⁶⁵ Ostatně ani na konci války nekladli obyvatelé vinu za neúspěchy na Hitlera, ale na okolnosti a špatné lidi, kterými se vůdce obklopil.¹⁶⁶ Zůstává možná otázkou, nakolik bylo uvedené přesvědčení obyvatel důsledkem pouhé racionalizace jakožto prostředku sloužícího k redukci nežádoucí kognitivní disonance, která bezpochyby vznikla v momentě, kdy si jedinec uvědomil, že po celou dobu zachovával přízeň či respektoval vůdce, který měl na svědomí takové zlo.

V souvislosti s postavením vůdce ve společnosti mluvíme o tzv. vůdcovském principu, který se jako základní zákon nacistické ideologie uplatnil nejen jako zásada organizačního uspořádání státního aparátu, ale pronikl do veškerých společenských vztahů. Podstatou vůdcovského principu byla zodpovědnost směrem nahoru, autorita směrem dolů s tím, že na samém vrcholu stál pochopitelně vůdce. Již zmiňovaný tzv. zmocňovací zákon z března 1933 byl prvním právním předpisem, který tento princip vyjádřil, když přenesl zákonodárnou moc na vládu a přiznal tak vůdci rozsáhlé pravomoci. Samotný princip však záměrně postrádal zákonné či programové zakotvení, aby nebyli nacisté při jeho prosazování ničím svázáni. Vůdcovský princip vycházel z představy, že jedině vůdce je oprávněným interpretem a současně vykonavatelem vůle německého národa, neboť tato je jen odrazem čisté vůle vůdce, která je jediná správná.¹⁶⁷

V rámci Weberovy typologie panství byl tedy Hitler nositelem autority charismatické, neboť jeho autorita byla založena na víře lidí ve výjimečnost a božské poslání vůdce. Hitler vystupující v roli zachránce a spasitele přinesl lidem jasné řešení krizové situace a vizi nové a lepší společnosti, od čehož se odvíjí jeho charisma připisované mu jeho následovníky. Tento charismatický vůdce se stává samotným symbolem národa a jeho osoba nakonec splývá s kolektivní identitou jedinců.¹⁶⁸ To ostatně demonstruje i fakt, že jakýkoli odpor proti Hitlerovi byl striktně vykládán jako odpor proti Německu samotnému.

---

¹⁶⁵ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 91. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁶⁶ TAUCHEN, Jaromír. Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2007, roč. 15, č. 2, s. 161. ISSN: 1210-9126.

¹⁶⁷ TAUCHEN, Jaromír. Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva-2009-Days of law: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4990-1. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085_.pdf

¹⁶⁸ FRIČ, Pavol. *Vůdcovství českých elit*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, s. 82. ISBN 978-80-247-2563-5.

Nicméně, jak ostatně konstatuje přímo Weber, ani jeden ze tří ideálních typů autority se ve skutečných dějinách nevyskytuje ve své čisté podobě, nýbrž v různých kombinacích.¹⁶⁹ Ne jinak tomu bylo i v nacistickém režimu. Na základě nepodařeného pokusu o puč v roce 1923 totiž sám Hitler pochopil, že chtět nechtět bude muset respektovat všeobecně sdílený požadavek legality. Vedle autority charismatické se tedy v nacistickém režimu do určité míry uplatňovala i autorita legální. Ve světle toho, co jsme uvedli o postavení vůdce, je však zřejmé, že legalita v nacistickém Německu byla více než vratká a to právě v souvislosti s již zmíněným vůdcovským principem, na jehož základě se vůle vůdce stala nejen základním výkladovým rámcem veškerého práva, ale i samotným pramenem práva, o čemž bude pojednáno v poslední kapitole této práce.

3.3.5 Autorita byrokracie, Adolf Eichmann

Byrokracie se stejně jako dnes i tehdy těšila poměrně značné autoritě. Jedním z důvodů je bezpochyby i sankční pravomoc, kterou je byrokracie v konkrétních případech nadána, ale obecně je to nejspíše přesvědčení či víra jedinců v její odbornost, objektivnost a neutralitu. Určitou demonstrací právě uvedeného nám může být například i skutečnost, že Židé poslušně vyplňovali formuláře, na základě kterých se pak zpracovávaly soupisy židovského majetku.

Podle Baumanna byl rozsáhlý byrokratický aparát vyznačující se racionalitou a efektivitou, jakožto jeden z faktorů modernity, nepostradatelným nástrojem, který v kombinaci s vizí lepší společnosti umožnil realizaci holocaustu. Pečlivá funkcionální dělba práce, která je typickým znakem byrokracie, dovoluje soustředit se na dílčí úkol bez nutnosti vědomí konečného výsledku. V důsledku toho je pak morální odpovědnost nahrazena odpovědností technickou, tj. odpovědností za výkon, za správné a včasné provedení úkolu. Dalším charakteristickým prvkem byrokracie, který přispěl k průběhu holocaustu, je dehumanizace předmětů byrokratické činnosti. Lidské bytosti jsou v tomto procesu redukovány na soubor pouhých kvantitativních veličin, což rovněž přispívá ke ztrátě morální odpovědnosti. V neposlední řadě svou roli sehrála i rutina a setrvačnost práce byrokracie.¹⁷⁰ Hilberg k tomu však dodává, že likvidační praxe sice byla pevně zakotvena v administrativní rutině, ale ze strany úředníků se vyžadovalo

---

¹⁶⁹ WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. 1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 63. ISBN 80-204-0611-5.

¹⁷⁰ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, s. 154-160. ISBN 978-80-7419-028-5.

více než jen automatické provádění protižidovských opatření. Bez jejich iniciativy a včasných návrhů by byl podle něj celý proces ochromen a protižidovská opatření nakonec odložena, promarněna či zrušena.¹⁷¹

O obraze správného úředníka pojednal Weber na univerzitě v Mnichově již v roce 1918/1919 v jedné ze svých dvou nejslavnějších přednášek *Politika jako povolání*. Slovy Webera správného úředníka ctí „*schopnost provést proti svým vlastním představám rozkaz nadřízeného úřadu, s jehož obsahem nesouhlasí, trvá-li nařizující úřad na jeho provedení, právě tak svědomitě, jako kdyby odpovídal jeho vlastnímu přesvědčení a přenechal zodpovědnost za něj rozkazujícímu, (...)*“¹⁷² Jaké fatální konsekvence bude mít tato schopnost úředníků v nacistickém Německu, nemohl Weber nijak předvídat a tedy ani ve svém vymezení správného úředníka reflektovat.

Nechvalně proslulým prototypem nacistického úředníka se stal Adolf Eichman, v literatuře často titulovaný jako kancelářský zločinec. Eichmann působil na Hlavním říšském bezpečnostním úřadě, kde byl jako tzv. odborník na židovskou otázku pověřen deportacemi Židů, které horlivě organizoval až do samého konce války. Právě jeho referát v rámci uvedeného úřadu organizoval transporty Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů.

Soudní proces s Eichmannem, který se odehrál na začátku 60. let v Jeruzalémě, kam ho unesla izraelská tajná služba Mosad, zmapovala Arendtová ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě*. Obžalován byl ze zločinů proti židovskému národu, zločinů proti lidskosti a válečných zločinů. Pro mnohé bylo překvapivým zjištěním, že z provedených psychiatrických vyšetření zkoumajících osobnost Eichmanna vyplynul závěr, že Eichmann je prostě normální jedinec se zcela zdravým vztahem ke své rodině a blízkým. Po celou dobu procesu Eichmann neoblomně tvrdil, že je ve smyslu obžaloby nevinný, že nikdy nejednal z nízkých pohnutek, neměl ani sebemenší sklon někoho zabít, a že není pravda, že by někdy Židy nenáviděl. Po celou dobu jen svědomitě plnil rozkazy a ctil a dodržoval zákon. Uvedl, že jedinou jeho vinou je poslušnost, takže výčitky by v něm mohlo vyvolat jen to, „*kdyby neplnil to, co mu bylo přikázáno a co se snažil konat s neúnavnou horlivostí a největší péčí – transportovat na*

---

¹⁷¹ HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. 1. vyd. Praha: Argo, 2002, s. 35. ISBN 80-7203-472-3.

¹⁷² WEBER, Max. *Politika jako povolání*. Praha: Orbis, 1929, s. 44.

*smrt miliony mužů, žen a dětí.*¹⁷³. O všem, co dělal, byl přesvědčen, že to dělal jako občan, který ctí zákon, jehož pramenem je vůdčova vůle. Svě povinnosti konal nekompromisně, tedy bez výjimek, což považoval za důkaz toho, že nikdy nevyhovoval vlastním sklonům.

Stran samotné obžaloby Arendtová podotýká, že nebyla založena na tom, „*co Eichmann skutečně učinil, ale na tom, co Židé vytrpěli.*“¹⁷⁴ Z analýzy osoby Eichmanna, kterou Arendtová ve svém díle předložila, jsou jasně patrné teze vztahující se k jejímu konceptu totalitarismu. Teze o složité a nepřehledné moderní masové společnosti, teze o masovém člověku, pro nějž je charakteristické mimo jiné opovrhování zdravým rozumem, a který je v důsledku svých pocitů vykořeněnosti a izolovanosti schopen bezvýhradné loajálnosti vůči režimu. Naprostá absence myšlení, jako charakteristika masového člověka, byla podle Arendtové právě tím, co predisponovalo Eichmanna, aby se stal jedním z největších zločinců nacistické epochy. Arendtová tak řadí Eichmanna k novému typu zločince, jenž „*páchá své zločiny za okolností, které mu prakticky znemožňují vědět nebo cítit, že to, co dělá, je špatné.*“¹⁷⁵ Ať už se Arendtová v osobě Eichmanna jakkoli mýlila, morální apel směřující k nám všem vychází z teze, která svou platnost jistě neztrácí, že totiž „*vzdálenost od skutečnosti a nepřítomnost myšlení je s to způsobit větší zkázu než všechny instinkty ke zlu dohromady, které možná člověk v sobě má.*“¹⁷⁶

Nedostatek kritického uvažování, nezájem o konečné výsledky při plnění vlastních úkolů, neschopnost domýšlet důsledky svého jednání a neochota přijmout odpovědnost za své činy jsou, byť možná s trochou nadsázky, vlastní i současnému člověku v současné době. Americký psychoanalytik Bruno Bettelheim se k postavě Eichmanna vyjádřil následovně: „*Kdyby býval byl více člověkem, odradila by ho od zlého počínání humanita, kdyby býval byl méně člověkem, chyběla by mu pracovní výkonnost. Takto je však ztělesněním právě toho banálního člověka, který na příkaz*

---

¹⁷³ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 39. ISBN 80-204-0549-6

¹⁷⁴ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 13. ISBN 80-204-0549-6.

¹⁷⁵ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 367. ISBN 80-204-0549-6.

¹⁷⁶ ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 381. ISBN 80-204-0549-6.

*stiskne knoflík a kterému záleží jen na tom, aby ten knoflík stiskl správně, bez ohledu na to, kdo všechno tím přijde o život.*¹⁷⁷

Arendtovou vykreslený obraz Adolfa Eichmanna jako zločince bez zlého motivu, jako produktu své doby a zvráceného politického režimu¹⁷⁸ byl většinou kritiků odsouzen jako nesprávný. Nicméně samotná podstata tohoto konceptu, že totiž kdokoli z nás se může pouhým plněním svých úkolů podílet na páchání zla, zůstává aktuální, což trefně vyjádřil rakouský filozof Günther Anders: *„Problém „Eichmann“ se nezrodil ani dnes, ani včera; rovněž my všichni jsme Eichmannovi synové, přinejmenším synové Eichmannova světa. Je to svět vyhlazovacích mašinérií, jejichž účinnost přesahuje naši představivost. Tím je dáno nebezpečí, že v nich budeme bez odporu a bez výčitek svědomí fungovat jako kolečka, že naše morální síla bude na tento aparát krátká a že Eichmannem se může stát každý z nás.*¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ KNOPP, Guido. *Hitlerovi stoupenci: zločinci a vykonavatelé*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group - Ikar, 2004, s. 31. ISBN 80-249-0334-2.

¹⁷⁸ Martin Palouš in ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 428. ISBN 80-204-0549-6.

¹⁷⁹ in KNOPP, Guido. *Hitlerovi stoupenci: zločinci a vykonavatelé*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group - Ikar, 2004, s. 32. ISBN 80-249-0334-2.

4. Právo a jeho role v nacistickém Německu

Vysvětlením značného množství právních předpisů, jež byly za nacistické vlády vydány, je snaha nacistů, aby všechna jimi prováděná opatření měla své právní zakotvení a aby jejich činy měly zdání legality.¹⁸⁰ Jak z dalšího výkladu vyplyne, skutečně šlo o pouhé zdání legality. Stern proto v souvislosti s nacistickým právem trefně používá pojem pseudolegalita.¹⁸¹

Pokud jde o samotné zákonodárství, je nezbytné připomenout v této věci zcela zásadní tzv. zmocňovací zákon z března 1933, který přiznal říšské vládě zákonodárnou pravomoc a říšskému sněmu tak ponechal prakticky jen reprezentativní funkci. Po schválení zmocňovacího zákona vydal říšský sněm jen několik málo zákonů, mezi něž patří mimo jiné tzv. norimberské zákony a zákony, které prodlužovaly platnost zmocňovacího zákona. Oproti tomu říšská vláda vydala od roku 1933 zákonů mnohonásobně více a později namísto zákonů nařízení se silou zákona. Zákony a následně nařízení se silou zákona pak byly dále prováděny nespočtem prováděcích nařízení, vyhlášek či výnosů říšských ministrů a dalších osob pověřených zákonodárnou pravomocí.¹⁸²

Vedle tradičních pramenů práva se v souvislosti s tzv. obnovou práva objevují v nacistickém právním řádu zcela specifické prameny práva s nejasnou podobou a obsahem, které umožnily zrealizovat Hitlerův záměr „přetvořit zákonodárnou a soudní moc v politické zbraně systému“¹⁸³, a mezi které náležely nacistická ideologie, program NSDAP, vůdcova vůle či zdravé národní cítění.

---

¹⁸⁰ TAUCHEN, Jaromír. Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva-2009-Days of law: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 1. ISBN 978-80-210-4990-1. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085.pdf

¹⁸¹ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 92. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁸² TAUCHEN, Jaromír. Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva-2009-Days of law: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 4-8. ISBN 978-80-210-4990-1. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085.pdf

¹⁸³ TAUCHEN, Jaromír. Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva-2009-Days of law: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 13. ISBN 978-80-210-4990-1. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085.pdf

V souladu s vůdcovským principem byl za zdroj veškerého práva považován vůdce, což souvisí s novým vymezením práva, které vyjádřil právník Hans Frank již v roce 1929 nechvalně proslulými slovy: „*Právo jest to, co prospívá německému národu.*“¹⁸⁴ A vzhledem k tomu, že jenom vůdce ví, co prospívá německému národu, Frank konstatuje: „*Zda vůdce vládne podle formální, psané ústavy, nebo ne, není žádnou zásadní právní otázkou; otázkou je, zda vůdce zajišťuje svým působením svému národu život...*“¹⁸⁵ Vůdcova vůle se tak stala zcela specifickým pramenem práva s výsadním postavením potvrzeným zákonem z 26. dubna 1942, podle kterého mohl vůdce činit rozhodnutí, aniž by byl vázán stávajícími právními předpisy. Ve smyslu formálních pramenů práva vydával vůdce výnosy či vyhlášky, ale stejně tak mohl vydat jakékoliv rozhodnutí bez konkrétní formy doplněné jen elegantní frází „bezprostřední vůdcovo rozhodnutí.“¹⁸⁶ Kterýmkoli svým rozhodnutím pak mohl Hitler přímo zrušit či změnit jakoukoli právní normu či soudní rozhodnutí.

O dalším specifickém prameni práva se zmiňuje Roland Freisler, právník a pozdější prezident lidového soudního dvora, ve svém komentáři k norimberským zákonům: „*Pramenem práva, základem právních příkazů a zákazů je svědomí národa, zdravé národní cítění.*“¹⁸⁷

Zcela zásadní dopady pak měla skutečnost, že prizmatem těchto nových pramenů práva se veškeré právo vykládalo. O tom, že byli soudci k žádoucímu výkladu výslovně vedeni, svědčí například Hlavní zásady týkající se postavení a povinností soudce¹⁸⁸ z roku 1936, jež obsahují pokyn soudcům následujícího znění: „*Základem výkladu všech právních pramenů je národně socialistický světový názor, tak jak se nachází obzvláště v stranickém programu a vyjádřeních vůdce.*“¹⁸⁹ Díky tomuto výkladu tak nebylo nutné formálně rušit právní předpisy z období Výmarské republiky, neboť neslučovala-li se nějaká právní norma s vůdcovou vůlí či zdravým národním cítěním, nemohla být aplikována, protože pak by i rozhodnutí na základě takové normy bylo

---

¹⁸⁴ KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint pův. vyd. z r. 1947. Dobrá Voda: Čeněk, 2002, s. 80. ISBN 80-86473-21-X.

¹⁸⁵ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 98. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁸⁶ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 92. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁸⁷ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 97. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁸⁸ vlastní překlad: Leitsätze über Stellung und Aufgaben des Richters

¹⁸⁹ SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 351. ISSN: 0231-6625.

v rozporu s vůdcovou vůlí či zdravým národním cítěním. Vázanost soudců právními předpisy, respektive míra této vázanosti, se tedy odvíjela rovněž od doby vydání toho kterého právního předpisu. Právními předpisy z období přednacistického byl soudce vázán potud, pokud by výsledek odpovídal nacistickému světovému názoru, pokud by mu odporoval, pak byl soudce rozhodnout proti tomuto právnímu předpisu, respektive nemohl takový předpis použít, protože ten se pro svůj rozpor s nacistickým světovým názorem stal neplatným. Striktnější vázanost soudce byla dána v případě právních předpisů pocházejících již z období nacistického, neboť tyto již ze své podstaty musely být v souladu s nacistickým světovým názorem. Vůle soudcova tak byla v tomto případě přímo determinována vůlí zákonodárce. Formálními rozhodnutími vůdce byl soudce vázán bez dalšího, neformálními rozhodnutími vůdce byl soudce vázán, pokud nade vši pochybnost vyjadřovala vůli stanovit právo.¹⁹⁰ Princip vázanosti soudců vůdcovou vůlí při jejich rozhodování vystihl Freisler po svém zvolení do funkce prezidenta lidového soudního dvora ve svém dopise Hitlerovi následovně: „*Lidový soudní dvůr bude vždy usilovat o to, aby soudil tak, jak byste podle jeho úsudku případ rozsoudil Vy sám, můj Vůdce. Heil, můj Vůdce!*“.¹⁹¹ Výše uvedené jasně naznačuje, že soudcovská nezávislost mohla být uplatňována pouze v rámci hranic vytyčených nacistickým světovým názorem. Nadto nezůstala nedotčená ani nezávislost soudů z hlediska institucionálního, když se různé subjekty, zejména NSDAP, policie a bezpečnostní složky, státní návladní či říšské ministerstvo spravedlnosti, mohly rozličnými prostředky pokoušet rozhodnutí daného případu ovlivnit.¹⁹²

Roli práva v nacistickém režimu jasně určovala jeho nová definice, podle níž, jak jsme již shora uvedli, je právem to, co prospívá německému národu. Právo se stalo služebníkem vládnoucí moci v čele s Hitlerem, která si nárokovala monopol na to autoritativně určovat, co je německému lidu ku prospěchu a co je tedy právem.¹⁹³ V rukou nacistů se právo stalo násilným prostředkem k prosazení nacistického

---

¹⁹⁰ KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint pův. vyd. z r. 1947. Dobrá Voda: Čeněk, 2002, s. 155-157. ISBN 80-86473-21-X.

¹⁹¹ KNOPP, Guido. *Hitlerovi stoupenci: zločinci a vykonavatelé*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group - Ikar, 2004, s. 345. ISBN 80-249-0334-2.

¹⁹² SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 351. ISSN: 0231-6625.

¹⁹³ KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint pův. vyd. z r. 1947. Dobrá Voda: Čeněk, 2002, s. 82. ISBN 80-86473-21-X.

světového názoru. Realizace Volksgemeinschaft a služba výlučně jeho zájmům se staly jediným účelem práva.

Vázání práva na prospěch a zájmy Volksgemeinschaft, jakožto ideálního národního společenství, jež bude prosto cizorodých a méněcenných elementů, a v němž budou jedinci připraveni obětovat sami sebe pro tuto pospolitost, znamenalo kromě jiného zejména následující. Nacisté představili svou vlastní novou „spravedlnost“, jejíž apriorní vlastností byla „přirozená nerovnost“ založená na dědičných, biologických a psychologických rozdílech.¹⁹⁴ Dále se v souladu s nacistickou ideologií, která kategoricky odmítala liberalismus a jeho zdůrazňování ochrany zájmů jednotlivce a naopak zcela upřednostňovala zájmy národního společenství jako celku, uplatňovala zásada „Du bist nichts, dein Volk ist alles“¹⁹⁵, která ve svém důsledku znamenala dramatické okleštění jedincových práv. Hitler se k tomu v lednu 1937 při příležitosti výročí svého nástupu do funkce vyjádřil zcela jasně: „(...) úkolem systému spravedlnosti je přispívat k zachování a ochraně národa (...). Národ má proto přednost před osobami a majetkem, a to i na poli zákona.“¹⁹⁶ Práva jednotlivce byla výrazně omezena ve prospěch národního společenství a rovněž jen v rámci tohoto prospěchu mohla vůbec existovat a uplatňovat se. Prizmatem nacistické ideologie je totiž člověk jen dočasnou součástí dlouhodobě existujícího národního organismu a od toho se odvíjí i smysl lidského života – posloužit svému národu ve věčném boji.¹⁹⁷

Z podstaty nacistické rasové ideologie vyplývá, že v důsledku jejího uplatňování byla zasažena všechna právní odvětví. Největší pozornosti stran nacistů se pochopitelně dostávalo oblasti trestního práva. Provedené změny znamenaly flagrantní porušení stěžejních trestněprávních zásad nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege, zákazu analogie, když se podle ustanovení § 2 trestního zákona stal trestným činem nejen čin zákonem za trestný prohlášený, ale i čin který podle základní myšlenky trestního zákona a podle zdravého národního cítění zasluhoval potrestání. Tentýž paragraf pak výslovně připustil analogii v případě, kdy na čin nebylo možné použít žádného ustanovení

---

¹⁹⁴ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 98. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁹⁵ in SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 343. ISSN: 0231-6625.

¹⁹⁶ in GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. Praha: PROSTOR, 2003, s. 59. ISBN 80-7260-082-6.

¹⁹⁷ HORNÍK, Jan. *Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda*. Praha: Rybka Publishers, 2009, s. 282. ISBN 978-80-87067-75-8.

trestního zákona. Zásada nullum crimen sine lege se transformovala ve veřejně proklamovanou zásadu nullum crimen sine poena. Dalším znakem, kterým se vyznačuje nacistické trestní právo je enormní nárůst skutkových podstat trestných činů, navíc s nepřiměřeně vysokými trestními sazbami a s převažujícím trestem smrti. Ten se nevyhnul ani mladistvým, kterým zákony z roku 1939 a následně 1943 nejdříve od 16 let věku a pak i od 14 let věku přiznaly duchovní a morální zralost osmnáctiletých. Likvidace procesních záruk a rozvolnění pravidel vedení řízení jen dokreslovaly představu nacistů o trestním řízení. Tuto představu pak dovršovala zásada, v souladu s níž se vyměřoval trest podle „psychologického charakterového typu“, k němuž se obžalovaný zdál náležet, podle specifické protinárodní povahy daného činu a dle politické situace národa, ve které byl čin spáchán.¹⁹⁸

4.1 Radbruchova formule

Spolu s koncem druhé světové války skončilo i období nacistické vlády. Dodnes však neskončilo hledání odpovědí na některé palčivé otázky, které v souvislosti s obdobím nacismu vyvstaly a na které nepochybně sotva najdeme jednoznačnou a definitivní odpověď. V návaznosti na předchozí výklad je jasné, že mezi takové otázky patří rovněž otázky související s nacistickým právem, zejména pak: Jak se mohlo stát právo zločinem? Selhali soudci a právní teoretici?

Odpověď na uvedené otázky hledal i jeden z nejvlivnějších právních filosofů 20. století Gustav Radbruch, který byl v květnu 1933 jako první univerzitní profesor propuštěn na základě již zmíněného zákona o obnovení státního úřednictva, a to z politických důvodů.¹⁹⁹ V roce 1936 ve své stati *Zákonné neprávno a nadzákonné právo* předložil možné vysvětlení, které vstoupilo ve známost jako tzv. Radbruchova formule a které nezůstalo jen teoretickou tezí, ale stalo se i jedním z východisek soudního rozhodování, a to zejména rozhodování německého Spolkového ústavního soudu.²⁰⁰

---

¹⁹⁸ STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, s. 98-99. ISBN 80-7106-054-2.

¹⁹⁹ HANUŠ, Libor. Gustav Radbruch: o napětí mezi spravedlností a právní jistotou. *Právní rozhledy*. 2009, roč. 17, č. 16. ISSN: 1210-6410.

²⁰⁰ V roce 1968 posuzoval Spolkový ústavní soud nařízení č. 11 ze dne 24.11.1941, které provádělo zákon o říšském občanství, a na základě kterého byli židovští emigranti zbaveni státního občanství a všeho majetku. Soud v daném případě dovedl, že nařízení je natolik rozporné se spravedlností, že jde o právní předpis neplatný ex tunc.

V dalším případě aplikoval Spolkový ústavní soud Radbruchovu formuli v 90. letech při řešení kauzy tzv. Berlínské zdi, kdy se jednalo o potrestání východoněmeckých pohraničnicků, kteří tehdy v souladu s platnými zákony stříleli na lidi pokoušející se o útěk do západní části Berlína.

Radbruchova formule, jejímž východiskem je teze o selhání právního pozitivismu, říká, že: „*Konflikt mezi spravedlností a právní jistotou patrně lze řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednost i tehdy, pokud je obsahově nespravedlivé a neúčelné, vyjma toho, jestliže rozpor mezi pozitivním zákonem a spravedlností dosáhne tak nesnesitelné míry, že zákon musí jako nenáležité právo spravedlnosti ustoupit.*“²⁰¹ Radbruch tedy touto formulí představil řešení kolize zákona a spravedlnosti, podle něhož má být zákonná norma aplikovaná, i když je nespravedlivá a neúčelná, ale pokud rozpor se spravedlností dosáhne nesnesitelné míry, je třeba dát přednost právu přirozenému. Z tohoto pohledu pak Radbruch odpovídá i na otázku selhání právního stavu. Odpovědí je podle něj pozitivistická výchova, která vedla právníky k úctě k psanému zákonu a která způsobila, že v sobě v rozhodující chvíli „*nenášli dostatek protilátek, aby svůdnému heslu „Gesetz ist Gesetz“ odolali.*“²⁰²

Jistě stojí za zmínku skutečnost, že Radbruchova teze byla institucionalizována i v českém právním prostředí, a to nálezem Ústavního soudu sp.zn. Pl. ÚS 33/97 ze dne 17.12.1997, ve kterém Ústavní soud konstatoval, že dějiny 20. století spjaté s existencí totalitních států ukazují, že „*mechanické ztotožnění práva s právními texty se stalo vítaným nástrojem totalitní manipulace. Učinilo zejména z justice poslušný a nemyslíci nástroj prosazování totalitní moci.*“²⁰³

Naléhavá potřeba vypořádat se s odkazem nacistického práva je zcela pochopitelná, nicméně kritika Radbruchovy teze na sebe nenechala dlouho čekat. Již v 60. letech tuto tezi vyvrátil Bernd Rüthers a po něm řada dalších autorů. K překonání Radbruchovy teze se jednoznačně vyjádřil Sobek ve své knize Právní myšlení: kritika moralismu z roku 2011, kde vyslovil naději, že „*Radbruchův mýtus o tom, že za hrůzami nacistického práva máme hledat právní pozitivismus je – snad už definitivně – u konce.*“²⁰⁴ Zmíněná kritika zcela popírá vinu právního pozitivismu s tím, že nacistické právo bylo naopak založeno na jasně protipozitivistickém přístupu. Tím stěžejním problémem totiž nebylo nekompromisní lpění na zákonech, ale jejich účelová

---

²⁰¹ HOLLÄNDER, Pavel. *Filosofie práva*. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012, s. 19. ISBN 978-80-7380-366-7.

²⁰² SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 341. ISSN: 0231-6625.

²⁰³ KÜHN, Zdeněk. *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*. 1. vyd. Praha: Beck, 2005, s. 99. ISBN 80-7179-429-5.

²⁰⁴ SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 328. ISBN 978-80-87439-03-6.

interpretace usilující o soulad se zdravým národním cítěním. Na nacistické zákony byl kladen především požadavek elasticity, aby co nejméně svazovaly živoucí národní právo, které vyvěrá přímo ze samotné duše národa a které reflektuje výhradně jeho potřeby a hodnoty nacismu. To, co má platit jako právo, v posledním stupni neurčovaly zákony, ale vůdcova vůle. Po soudcích v nacistickém Německu se tedy nevyžadovalo striktní držení se litery zákona, ale sledování základních hodnot nacismu. Haffner vzpomíná, že na Komorním soudě se již od roku 1933 prosazovalo souzení ne dle litery, ale především podle ducha zákona.²⁰⁵ Ostatně přední nacističtí právníci v čele s Carlem Schmittem zcela otevřeně hlásali, že každá interpretace musí být interpretací v duchu národního socialismu. A právě to, že soudci, kteří se řídili nacistickým světovým názorem, nedbali původní zákonodárcovy vůle, mělo podle Stolleise²⁰⁶ v každodenní praxi justice závažnější dopady než bezprávní bezprostředně přikázané zákonodárcem.²⁰⁷

Fakt, že zákony, které byly v rozporu se zdravým národním cítěním, prostě nebyly aplikovány a naopak byly často aplikovány výše zmíněné neformální prameny práva, tedy nakonec svědčí o přirozenoprávním přístupu nacistického práva. A v tom je podle všeho ten zásadní kámen úrazu. Největším a na první pohled absurdním paradoxem totiž je, že nacističtí soudci podle Sobka vlastně používali Radbruchovu formuli, ale s opačným efektem.²⁰⁸ Problém netkví v samotné myšlence přirozeného práva, ale v jeho hodnotové orientaci.²⁰⁹ Přirozenoprávní přístup nacistického práva se od přirozenoprávního přístupu vyjádřeného v Radbruchově formuli odlišoval fatálním pojetím spravedlnosti založené na rasistických hodnotách.

Z tohoto pohledu tedy za selháním právního stavu nestojí zaslepenost způsobená právním pozitivismem, ale povaha přirozeného práva, která nacistům umožnila jeho rozsáhlou instrumentalizaci, když se přirozeným právem stalo to, co prospívá německému národu. S výjimkou „z existenčních důvodů nelehkého rozhodnutí

---

²⁰⁵ HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, s. 163. ISBN 80-7260-067-2.

²⁰⁶ in SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 344. ISBN 978-80-87439-03-6.

²⁰⁷ SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 620. ISBN 978-80-87439-03-6.

²⁰⁸ SOBEK, Tomáš. *Nemorální právo*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2010, s. 268. ISBN 978-80-904024-7-8.

²⁰⁹ SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 336. ISBN 978-80-87439-03-6.

*odmítnout přísahu na vůdce a vzdát se svého povolání*²¹⁰, je pak zřejmě na místě konstatovat konformitu právního stavu vůči režimu vyvolanou kromě jiného bezpochyby i internalizací hodnot nacistické ideologie. Právníci a soudci mohou zkrátka podlehnout ideologii stejně jako kdokoli jiný.

I přes výše uvedenou kritiku se domnívám, že nelze Radbruchově formuli upírat význam, který měla přinejmenším pro poválečnou společnost, jejíž důvěra v právo a justici byla těžce podlomena. Radbruchova formule v tomto kontextu přinesla možná do určité míry úlevu, když navrhla způsob, jak se vypořádat se zločiny nacismu, a možnost exkullovat právní stav.

Ať už se však přikloníme k názoru, že viníkem je v tomto smyslu právní pozitivismus, nebo k názoru, který to popírá, můžeme se shodnout na následujícím. Předně nelze než souhlasit s konstatováním Z. Kühna, že zkušenost diktatur a totalitárních režimů nám ukazuje, že k extrémní nespravedlnosti může přispívat jak pozitivismus, tak antipozitivismus²¹¹, neboť tím určujícím pro výsledek soudcovského rozhodování není soudcovská metodologie, ale především politická ideologie.²¹² K tomu bychom měli mít na paměti, že nakonec zřejmě není rozhodující, zda nespravedlivý zákon posoudíme prizmatem právního pozitivismu jako platný nebo neplatný, protože bez ohledu na platnost či neplatnost zákona tím konečným kritériem správného jednání jedince má být jeho morálka.²¹³

---

²¹⁰ SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 352. ISSN: 0231-6625.

²¹¹ KÜHN, Zdeněk. *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*. 1. vyd. Praha: Beck, 2005, s. 100. ISBN 80-7179-429-5.

²¹² Curran in KÜHN, Zdeněk. *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*. 1. vyd. Praha: Beck, 2005, s. 100. ISBN 80-7179-429-5.

²¹³ Hart in SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 620. ISBN 978-80-87439-03-6.

Závěr

Každá společnost předkládá člověku určité hodnoty a současně s tím ho i určitým způsobem formuje. Totalitární režimy tak činí zvlášť důsledně, neboť nepřipouští prakticky žádnou alternativu. Nacismus pak přistoupil k formování člověka skutečně doslovně, když se cíleně zaměřil i na jeho biologické kvality.

Namísto bezvýsledné demokracie, liberalismu a individuální svobody, se kterou jedinec nevěděl, jak naložit, tedy namísto hodnot, které se neúspěšně snažily prosadit v období Výmarské republiky, nabídl nacismus silnou vládu, pospolitost, prosperitu a moc německého národa, tedy hodnoty, které dávaly příslib lepší budoucnosti. Ve vypjatém období spjatém s politickou, ekonomickou a sociální krizí, v jakém se nacházela i německá společnost po první světové válce, se lidé pro režimní sliby snadno nadehnou. Metody uplatňování nacistické ideologie se pak pečlivě postaraly o to, že se režim dotýkal každodenního života lidí. Rasové kategorie byly rozhodující ve všech sférách společenského života, byly součástí výkladu ve školních učebnicích, zkrátka určovaly realitu. Hrála ale ideologie skutečně tak významnou roli, jak by se na první pohled mohlo zdát? Podle všeho nikoliv. Ukázalo se, že motivem pro každodenní rozhodování a jednání lidí nebyla přímo nacistická ideologie jako taková, nýbrž podněty, které nesouvisí s ideologií, ale s námi samotnými.

Možná častěji než si myslíme, jednáme proti vlastnímu přesvědčení ve snaze vyhnout se trestu či jiným negativním dopadům. Často jednáme jako ostatní, jen abychom nebyli jiní a nezůstali osamoceni. Nebo jednáme tak, abychom se zalíbili či zavděčili někomu, koho vnímáme jako náš vzor, ba dokonce jednáme stejně jako náš vzor, přivlastňujeme si jeho názory a postoje, abychom se mu přiblížili, abychom byli jako on. Výjimečné není ani to, že přijímáme za své názory, které prezentuje osoba, o níž jsme přesvědčeni, že právě ona zná pravdu, například proto, že považujeme danou osobu za autoritu v určité oblasti. Nadto i v případě, kdy se neztotožňujeme s názory autority, je i tak autorita významným činitelem majícím vliv na naše jednání. Námi předpokládaná odbornost či jiná kompetentnost, kterou se autorita vyznačuje, v nás obecně vyvolává pocit povinnosti vyhovět jejím příkazům či požadavkům.

Neméně významný je i fakt, že jednání v rozporu s naším přesvědčením v nás vyvolává nežádoucí kognitivní disonanci, kterou odstraňujeme zpravidla tak, že naše názory přizpůsobíme našemu jednání. Nejčastěji se snažíme nějak racionalizovat své

jednání, hledat pádné důvody, které ho ospravedlní. Například označíme naši volbu za volbu menšího zla. Takové racionalizace nám pak usnadňují jednat dál v rozporu s naším přesvědčením.

Stran našeho jednání je zřejmé, že nemůžeme pominout roli dispozičních faktorů, ale bylo by fatální chybou podceňovat roli faktorů situačních, neboť jak výsledky experimentů Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda demonstrují, za určitých okolností, za působení týchž situačních vlivů, by většina z nás udělala to, co by se po nás požadovalo. Uvedené zjištění by pro nás mělo být významné především ve dvou směrech. Jednak bychom toto zjištění měli uvážit vždy předtím, než zcela odsoudíme pro nás nepochopitelné jednání učiněné některými jedinci nejen v totalitní společnosti, ale i za jiných okolností, kdy je jedinec vystaven mocným situačním vlivům. Za druhé a především bychom v důsledku tohoto zjištění měli přehodnotit naše přesvědčení o tom, že se nikdy nestaneme pachatelem, protože pachatelé jsou lidé zlí a to my přece nejsme, a spíše se snažit pochopit motivace pachatelů. Znalost našeho sklonu být za určitých okolností poslušný vůči autoritě a náchylní k přizpůsobení se by nás měla vést k větší obezřetnosti. A to i s ohledem na to, že právě konformní chování a autoritářství představují, jak o tom hovořil Erich Fromm, mechanismy úniku před nejistotou a pocitů osamělosti a bezvýznamnosti, s kterými se v důsledku individualismu potýkáme i dnes. Jen si možná ne vždy uvědomujeme, nakolik podléháme různým vlivům pro pocit, že někam patříme, že někým jsme.

Použitá literatura

ADORNO, Theodor W, Else FRENKEL-BRUNSWIK, Daniel J LEVINSON a Nevitt SANFORD. *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row, 1950, 990 s.

Dostupné z: http://www.ajcarchives.org/AJC_DATA/Files/AP4.pdf

ARENDTOVÁ, Hannah. *O násilí*. 3. vyd. Praha: Oikoymenh, 2011, 87 s. ISBN 978-80-7298-464-0.

ARENDTOVÁ, Hannah. *Vita activa neboli O činném životě*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2007, 431 s. ISBN 978-80-7298-185-4.

ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh, 1996, 679 s. ISBN 80-86005-13-5.

ARENDTOVÁ, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1995, 428 s. ISBN 80-204-0549-6.

ARENDTOVÁ, Hannah. *Krize kultury: čtyři cvičení v politickém myšlení*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994, 157 s. ISBN 80-204-0424-4.

ARONSON, Elliot. *Tvor společenský*. v ČR 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012, 473 s. ISBN 978-80-7357-891-6.

BARTOŠ, František. Individualismus a kolektivismus v české populaci a jejich souvislosti s narcismem. *Sociológia*. 2010, roč. 42, č. 2, s. 134-161.

BAUER, Jehuda. *Úvahy o holokaustu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2009, 319 s. ISBN 978-80-200-1739-0.

BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010, 330 s. ISBN 978-80-7419-028-5.

BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2004, 290 s. ISBN 80-204-1195-X.

BEDÜRFTIG, Friedemann. *Třetí Říše a druhá světová válka: lexikon německého nacionálního socialismu 1933-1945*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2004, 666 s. ISBN 80-7260-109-1.

BREITFELDER. Metody nacistické propagandy. In: *Dějepis XVII: sborník katedry historie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1998, s. 9. Dostupné z: https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB8QFjAA&url=https%3A%2F%2Fcourseware.zcu.cz%2Fwps%2FPA_Courseware%2FDownloadDokumentu%3Fid%3D16716&ei=skb2U5ScEqn54QTY44DwAg&usg=AFQjCNEKGTCOCKQurE2fkLdZ1eH1_bIVDQ&bvm=bv.73373277,d.bGE

DUBY, Georges. *Dějiny Francie: od počátků po současnost*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2003, 953 s. ISBN 80-7184-514-0.

FRIČ, Pavol. *Vůdcovství českých elit*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008, 296 s. ISBN 978-80-247-2563-5.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, 158 s. ISBN 80-206-0290-9.

GELLATELY, Robert. *Kdo podporoval Hitlera: společenský souhlas a režimní nátlak v nacistickém Německu*. 1. vyd. Praha: PROSTOR, 2003, 382 s. ISBN 80-7260-082-6.

GEYER, Michael et al. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. 1. vyd. Praha: Academia, 2012, 686 s. ISBN 978-80-200-2035-2.

GOODRICK-CLARKE, Nicholas. *Okultní kořeny nacismu: rakouští a němečtí ariosofisté: tajné árijské kultury a jejich vliv na nacistickou ideologii*. Praha: Votobia, 1998, 381 s. ISBN 80-7220-023-2.

HAFFNER, Sebastian. *Příběh jednoho Němce: vzpomínky na léta 1914-1933*. v českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2002, 229 s. ISBN 80-7260-067-2.

HANUŠ, Libor. Gustav Radbruch: o napětí mezi spravedlností a právní jistotou. *Právní rozhledy*. 2009, roč. 17, č. 16. ISSN: 1210-6410.

HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 6. vyd. Praha: Portál, 2011, 166 s. ISBN 978-80-7367-909-5.

HEWSTONE, Miles et al. *Sociální psychologie: moderní učebnice sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006, 769 s. ISBN 80-7367-092-5.

HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.

HILBERG, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. 1. vyd. Praha: Argo, 2002, 298 s. ISBN 80-7203-472-3.

HOLLÄNDER, Pavel. *Filosofie práva*. 2. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012, 421 s. ISBN 978-80-7380-366-7.

HORNÍK, Jan. *Proč holocaust: Hitlerova vědecká mesianistická vražda*. Praha: Rybka Publishers, 2009, 454 s. ISBN 978-80-7363-312-7.

CHOLÍNSKÝ, Jan. Rozhovor Jana Cholínského s Ivo T. Budílem: Totalitarismus v teorii a praxi. *Securitas Imperii*. 2012, roč. 21, č. 2, s. 227-247. ISSN: 1804-1612.

JUDT, Tony a Timothy SNYDER. *Intelektuál ve dvacátém století: rozhovor Timothyho Snydera s Tonym Judtem*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2013, 399 s. ISBN 978-80-7260-289-6.

KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005, 529 s. ISBN 80-86429-52-0.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: SLON, 2004, 204 s. ISBN 80-86429-39-3.

KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Reprint pův. vyd. z r. 1947. Dobrá Voda: Čeněk, 2002, 239 s. ISBN 80-86473-21-X.

KNOPP, Guido. *Hitlerovi stoupenci: zločinci a vykonavatelé*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group - Ikar, 2004, 445 s. ISBN 80-249-0334-2.

KOSEK, Jan. *Právo (n)a předsudek: historické, filozofické, sociálně psychologické, kulturní a právní souvislosti stereotypů a předsudků*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2011, 351 s. ISBN 978-80-7363-312-7.

KOSEK, Jan. *Člověk je (ne)tvor společenský: kapitoly ze sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, 253 s. ISBN 80-7203-591-6.

KREJČÍ, Oskar. *Politická psychologie*. Praha: Ekopress, 2004, 319 s. ISBN 80-86119-84-X.

KÜHN, Zdeněk. *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize*. 1. vyd. Praha: Beck, 2005, 201 s. ISBN 80-7179-429-5.

LUKAS, Josef a Josef SMOLÍK. *Psychologie vůdcovství: lídři a uplatňování moci*. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2008, 206 s. ISBN 978-80-251-2139-9.

MILGRAM, Stanley. *Obedience to Authority: an experimental view*. New York: Harper Perennial Modern Thought, 2009, 224 s. ISBN 978-0-06-176521-6.

MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2006, 273 s. ISBN 80-246-1176-7.

MYERS, David G. *Social psychology*. 6. vyd. Boston: McGraw-Hill, 1999, 737 s. ISBN 0-07-290217-5.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009, 498 s. ISBN 978-80-200-1679-9.

ORTEGA Y GASSET, José. *Vzpouřa davů*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993, 158 s. ISBN 8020600728.

PETRÁK, Milan. *Skrytá autorita: iracionalita a dav v člověku*. 1. vyd. Praha: Dybbuk, 2011, 321 s. ISBN 978-80-7438-053-2.

REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. 1. vyd. Praha: Argo, 2004, 384 s. ISBN 80-7203-604-1.

SELTENREICH, Radim. Dilema totality: soudci a právní teoretikové v nacistickém Německu. *Právník*. 1997, č. 4, s. 340-356. ISSN: 0231-6625.

SCHELLE, Karel a Eduard VLČEK. *Dokumenty ke studiu moderních dějin státu a práva II.: Ústavy a normy ústavního charakteru*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994, 382 s. ISBN 80-210-0859-8.

SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa zemi Hitlerem a Stalinem*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2013, 493 s. ISBN 978-80-7432-254-9.

SOBEK, Tomáš. *Právní myšlení: kritika moralismu*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, 620 s. ISBN 978-80-87439-03-6.

SOBEK, Tomáš. *Nemorální právo*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2010, 423s. ISBN 978-80-904024-7-8.

SOFSKY, Wolfgang. *Řád teroru: koncentrační tábor*. 1. vyd. Praha: Argo, 2006, 375 s. ISBN 80-7203-818-4.

STERN, Josef Petr. *Hitler: vůdce a lid*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1992, 194 s. ISBN 80-7106-054-2.

ŠAFR, Jiří. Legitimita a legitimizace. *SOCIOweb* [online]. [cit. 2014-04-6]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=173&lst=105>

TAUCHEN, Jaromír. Prameny práva v nacistickém Německu. In: *Dny práva-2009-Days of law: the Conference Proceedings*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4990-1. Dostupné z: http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2009/files/prispevky/tvorba_prava/TAUCHEN_Jaromir_1085_.pdf

TAUCHEN, Jaromír. Prosazení vůdcovského principu ve státním aparátu Třetí říše. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2007, roč. 15, č. 2, s. 159-164. ISSN: 1210-9126.

VOLLNHALS, Clemens. Pojem totalitarismu v proměnách dvacátého století. *Soudobé dějiny*. 2009, XVI., č. 4, s. 625-639. ISSN: 1210-7050.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Grada, 2008, 404 s. ISBN 978-80-247-1428-8.

WEBER, Max. *Autorita, etika a společnost: pohled sociologa do dějin*. 1. české vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, 294 s. ISBN 80-204-0611-5.

WEBER, Max. *Politika jako povolání*. Praha: Orbis, 1929, 90 s.

ZIMBARDO, Philip G. *Moc a zlo: sociálně psychologický pohled na svět*. 1. vyd. Břeclav: Moraviapress, 2005, 199 s. ISBN 80-86181-80-4.

Abstrakt

Autorita a konformismus; sociální psychologie

Diplomová práce se věnuje nacismu z pohledu sociální psychologie. Jejím cílem je tedy analýza nacismu pomocí vybraných teoretických konceptů sociální psychologie, konkrétně autority a konformismu.

Práce začíná uvedením konceptu totalitarismu, když je nejprve obecně vymezen samotný pojem totalitarismus a poté se převážná část této kapitoly zabývá konceptem totalitarismu v pojetí Hannah Arendtové. Na konci této kapitoly jsou pak zmíněny některé limity pojetí Hannah Arendtové.

Obsahovou náplní další kapitoly je ideologie nacismu. Jsou zde samostatně vymezeny pojmy ideologie a nacismus a následně je uveden cíl a základní charakteristika nacistické ideologie.

Třetí kapitola práce se zabývá autoritou a konformismem jako sociálně psychologickými jevy. První část této kapitoly definuje konformismus, uvádí možné rozlišení jeho příčin a základní typologii důsledků. Dále jsou zde představeny nejdůležitější klasické výzkumy v oblasti vědeckého studia konformity prováděné metodou laboratorních experimentů a krátce je nastíněna problematika dispozičního a situacionistického přístupu. Následuje krátké pojednání o moderním individualismu jakožto možném aspektu konformity. Další část této kapitoly vymezuje základní pojetí autority, zmiňuje její tři ideální typy, tak jak je vymezil klasický sociolog Max Weber, a problematiku poslušnosti vůči autoritě, a přibližuje koncept autoritářské osobnosti. Poslední část této kapitoly se soustředí na vybrané projevy autority a konformismu v nacistickém Německu. Součástí je kromě jiného představení vůdcovského kultu a osoby Adolfa Eichmanna.

Poslední kapitola diplomové práce se stručně zabývá právem a jeho rolí v nacistickém Německu s důrazem na vymezení specifických pramenů práva, jejich výklad a důsledky uplatňování. Kapitola končí pojednáním o Radbruchově formuli a její kritice.

Abstract

Authority and conformism; social psychology of Nazism

This thesis attends to Nazism from the perspective of social psychology. Its aim is to analyze Nazism by using chosen theoretical concepts of social psychology, namely authority and conformism.

The work begins with the presentation of the concept of totalitarianism, when in the first instance the term totalitarianism is generally defined and then the great part of this chapter deals with the concept of totalitarianism in Hannah Arendt's conception. At the end of this chapter there are mentioned some limits of Hannah Arendt's conception.

The ideology of Nazism is the content of the next chapter. There are terms ideology and Nazism defined and subsequently there is the goal and basic characterization of Nazi ideology given.

The third chapter deals with the authority and the conformism as social psychological phenomena. The first part of this chapter defines conformism, lists the possible resolution of its causes and basic typology of its consequences. Furthermore, there are presented the most important classical studies in the field of the scientific study of conformism carried out by laboratory experiments and briefly outlined the problems of dispositional and situational approach. Next a brief treatise on modern individualism as a possible aspect of conformism. The following part of this chapter defines the basic conception of authority, mentions its three ideal types, as were defined by classical sociologist Max Weber, and the issue of obedience to authority, and explains the concept of authoritarian personality. The last part of this chapter focuses on chosen manifestations of authority and conformism in Nazi Germany. Among other things, this part includes the presentation of leader's cult and Adolf Eichmann.

The last chapter of the thesis discusses briefly the law and its role in Nazi Germany with emphasis on defining the specific sources of law, their interpretation and implications of the application. The chapter ends with a treatise on Radbruch's formula and its criticism.

Klíčová slova

nacismus, autorita, konformismus

Keywords

Nazism, authority, conformism